

CIRCULAIRE PRODUCTEN & DIENSTEN

Inspirerende voorbeelden voor de bouw

CIRCULAIRE

PRODUCTEN & DIENSTEN

“In 2050 is de gebouwde omgeving circulair”. Een ambitieuze opgave, waarvoor strategieën zijn uiteengezet en aanbevelingen zijn gedaan in de Transitieagenda Circulaire Bouweconomie. De fase van praten is nu voorbij. Het is tijd om woorden om te zetten naar daden. Maar hoe zetten we de stap van de lineaire naar een circulaire bouw?

Daar helpen wij u mee. Er kan namelijk al veel. Het aanbod van ‘circulaire’ producten en diensten neemt snel toe. Stichting W/E Adviseurs heeft daarom in opdracht van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO), ten behoeve van [de Circulaire Bouweconomie \(CBE\)](#) een selectie van inspirerende circulaire voorbeelden voor u samengesteld. Dit in combinatie met een meer volledige online producten- en dienstencatalogus, die komend jaar beschikbaar zal worden. Dit palet aan mogelijkheden moet u op weg helpen bij het realiseren van projecten, waarbij circulaire principes zijn gevolgd. Op de website van de Circulaire Bouweconomie vindt u daarnaast andere circulaire principes en projecten ter inspiratie en kennisdeling.

Ga vooral aan de slag, het hoeft nog allemaal niet 100% circulair te zijn.

CIRCULAIRE PRODUCTEN & DIENSTEN

inspirerende voorbeelden voor de bouw

© W/E Adviseurs

Utrecht, oktober 2019

Contact

Dora Vancso, projectleider: vancso@w-e.nl

Auteurs

Arko van Ekeren

David Anink

Dora Vancso

Met dank aan

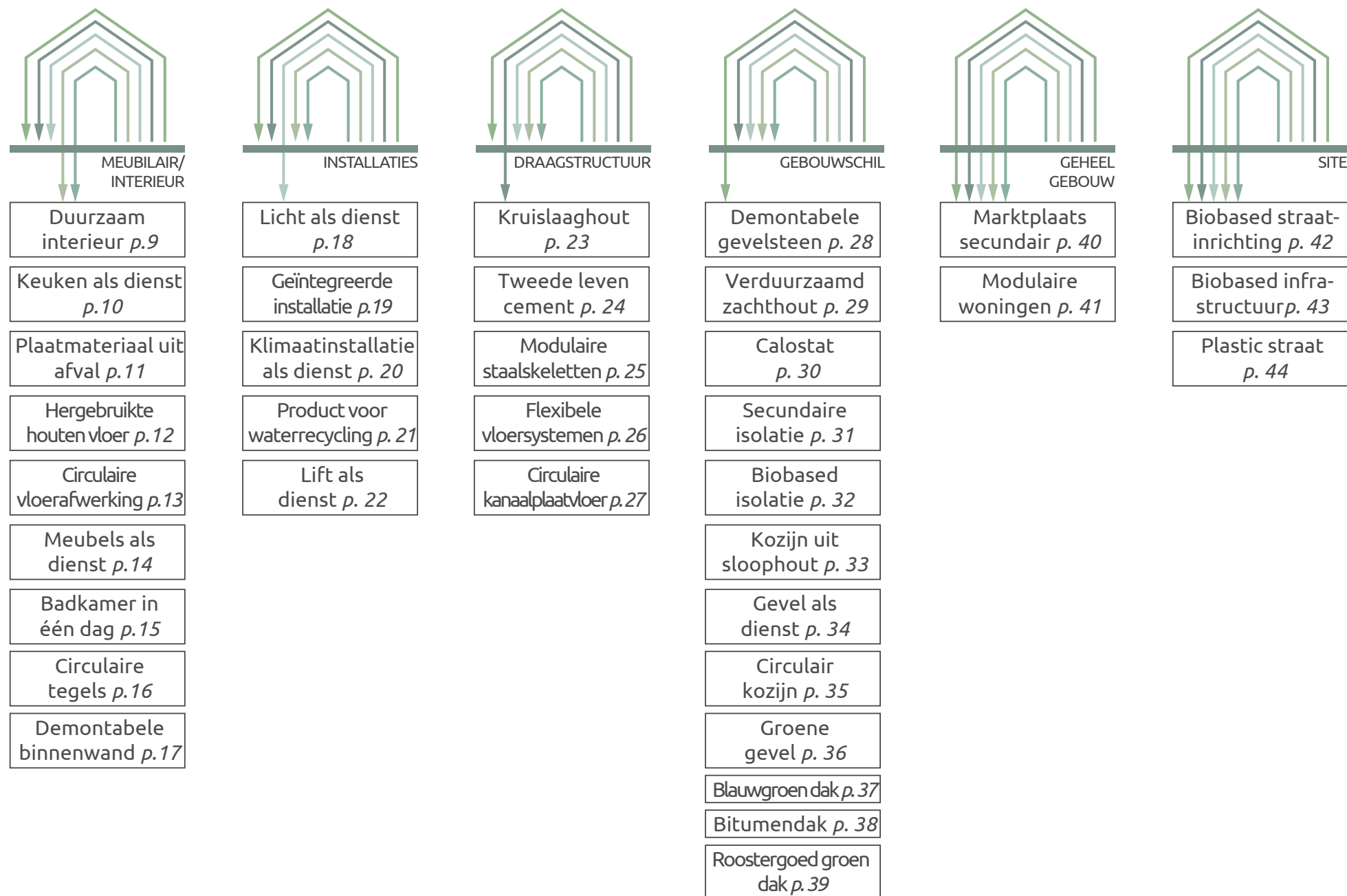
De leden van het Transitieteam Circulaire Bouweconomie, Niels Ruijter (NVTB), Menno Rubbens (Cepezed), Stephan van Hoof (VolkerWessels). Hans Scherpenzeel (RVO), Irma Thijssen (RVO).

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: 'Circulaire producten en diensten, inspirerende voorbeelden voor de bouw'; in opdracht van RVO; W/E adviseurs; Utrecht, oktober 2019.

INHOUD

OVERZICHT PRODUCTEN & DIENSTEN	6	Circulaire kanaalplaatvloer	27
AANPAK	7	Demontabele gevelsteen	28
Duurzaam interieur	9	Verduurzaamd zachthout	29
Keuken als dienst	10	Calostat	30
Plaatmateriaal uit afval	11	Secundaire isolatie	31
Hergebruikte houten vloer	12	Biobased isolatie	32
Circulaire vloerafwerking	13	Kozijn uit sloophout	33
Meubels als dienst	14	Gevel als dienst	34
Badkamer in één dag	15	Circulair kozijn	35
Circulaire tegels	16	Groene gevel	36
Demontabele binnenwand	17	Blauwgroen dak	37
Licht als dienst	18	Gerecycled bitumendak	38
Geïntegreerde installatie	19	Roostergoed groen dak	39
Klimaatinstallatie als dienst	20	Marktplaats secundaire materialen	40
Product voor waterrecycling	21	Modulaire woningen	41
Lift als dienst	22	Biobased straatinrichting	42
Kruislaaghout	23	Biobased infrastructuur	43
Tweede leven cement	24	Plastic straat	44
Modulaire staalskeletten	25	NAWOORD	45
Flexibele vloersystemen	26	LITERATUURLIJST	46

OVERZICHT PRODUCTEN & DIENSTEN

AANPAK

Circulariteit is geen doel op zich, het is een middel om een leefbare omgeving voor nu en in de toekomst te behouden (Sustainability volgens Brundtland in vrije vertaling). Dan kan alleen als we zorgen dat de voorraden aan grondstoffen, schone water, lucht en bodem, biodiversiteit en ruimte behouden blijven. De in de [Transitieagenda Circulaire Bouweconomie](#) opgenomen definitie reikt dan ook verder dan de materialen/grondstoffen-problematiek.

“Circulair bouwen betekent het ontwikkelen, gebruiken en hergebruiken van gebouwen, gebieden en infrastructuur, zonder natuurlijke hulpbronnen onnodig uit te putten, de leefomgeving te vervuilen en ecosystemen aan te tasten. Bouwen op een wijze die economisch verantwoord is en bijdraagt aan het welzijn van mens en dier. Hier en daar, nu en later.”

10 R-strategieën

Hoe wordt je nu circulair? Er leiden vele wegen naar Rome, de circulaire strategieën. Een veel gebruikte set zijn de 10 R-strategieën. De strategieën zijn hierbij in een voorkeursvolgorde geplaatst.

Als we een gebouw als product zien, dan is de meeste winst te boeken door de activiteiten zo in te richten dat een (nieuw) gebouw niet nodig is (R0), of door een multifunctioneel gebruik, zoals van een school in de avonduren (R1). Op het moment dat de productkeuze aan de orde is, zijn deze opties vaak al gepasseerd. Het gebouw komt er, het programma en het ontwerp liggen vast.

Bij veel van de producten en diensten in het voorbeeldenboek zijn de lagere R-strategieën aan de orde. In de uitwerking per product is de plaats in

de R-ladder aangeduid. Maar een lagere voorkeur wil niet zeggen, dat u deze strategieën moet negeren, alle beetjes helpen. En achter elk product zit weer een hele industrie!

De context bepaalt daarbij vaak of de circulaire potentie van een product wel of niet wordt benut. Even wat 'circulaire' producten selecteren leidt niet tot een circulair gebouw. Een dergelijk gebouw kan wel gerealiseerd worden bij de goed doordachte 'circulaire' toepassing van 'gewone' producten.

Set met 5 circulaire strategieën

Een kanttekening bij de 10 R strategieën is dat deze beperkt aansluit bij de brede definitie in de Transitieagenda. Het lijkt vooral gericht op de (technische) materiaalkringloop. Daarom heeft W/E een set van 5 strategieën opgesteld om haar eigen visie op circulariteit te concretiseren (figuur 2). De minimalisering van de milieu-impact (strategie 3) is daarbij als circulaire strategie benoemd, omdat dit ook bijdraagt aan het tegengaan van het opraken van de eerder genoemde voorraden.

De vijf strategieën hebben hun waarde bewezen in relatie tot bruikbaarheid, herkenbaarheid en volledigheid. Ze geven bovendien een concrete invulling aan de definitie in de Transitieagenda.

Een goed (circulair) ontwerp betekent keuzes maken, op welk concept, en op welke strategieën wordt ingezet. Alleen zo ontstaat een samenhangend geheel van ontwerpkenmerken. Om dit proces te faciliteren is bij elk voorbeeld product of dienst aangegeven waar de circulaire kracht zit, op welke

R0 Refuse	Product overbodig maken door van z'n functie af te zien, of die met een radicaal ander product te leveren
R1 Rethink	Productgebruik intensiveren (bijvoorbeeld door producten te delen, of multifunctionele producten)
R2 Reduce	Product efficiënter fabriceren door minder grondstoffen en materialen in het product, of in het gebruik ervan
R3 Re-use	Hergebruik van afgedankt, nog goed product in dezelfde functie door een andere gebruiker
R4 Repair	Reparatie en onderhoud van kapot product voor gebruik in zijn oude functie
R5 Refurbish	Opknappen of moderniseren van oud product
R6 Remanufacture	Onderdelen van afgedankt product gebruiken in nieuw product met dezelfde functie
R7 Repurpose	Afgedankt product of onderdelen daarvan gebruiken in nieuw product met andere functie
R8 Recycle	Materialen verwerken tot dezelfde (hoogwaardige) of mindere (laagwaardige) kwaliteit
R9 Recover	Verbranden van materialen met energierugwinning

Figuur 1. 10 R-strategieën

van de 5 scoort het goed of welke minder.

De voorbeelden

In dit voorbeeldenboek is gezocht naar producten en diensten van wat er nu beschikbaar is of op korte termijn beschikbaar komt. Hierbij gaat het om alle sectoren, zowel woning-, als utilitaire, als grond-, weg- en water- bouw. Bij de selectie is getracht de volle breedte in circulaire strategieën en toepassingen in het gebouw af te dekken. Naast de indeling naar strategie zijn de producten en diensten ook ingedeeld naar de lagen van Brandt. Zo kunt u gericht zoeken op de laag of lagen waarop uw specifieke opgave betrekking heeft.

Nadrukkelijk is niet gestreefd naar volledigheid. Het niet opnemen van producten of diensten in het voorbeeldenboek betekent niet dat ze niet circulair zouden zijn. Bovendien is dit overzicht slechts een eerste stap. Dit boek dient te worden bekeken in combinatie met een meer volledige online producten- en dienstencatalogus, die komend jaar op de website van [de Circulaire Bouweconomie](#) beschikbaar zal komen.

De informatie per product of dienst

Een idee voor een circulair product of dienst is vaak door meerdere leveranciers opgepakt. Daarom is, waar dat van toepassing is, voor een generieke naam gekozen, en worden specifieke (merk) producten of diensten als voorbeelden gegeven. Een aantal producten en diensten zijn wel uniek: in dat geval vindt u slechts dat ene merk genoemd.

Wat vindt u aan informatie per product of dienst?

Naast een beschrijving en de voorbeelden:

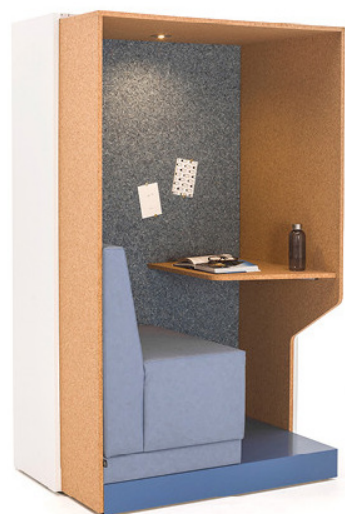
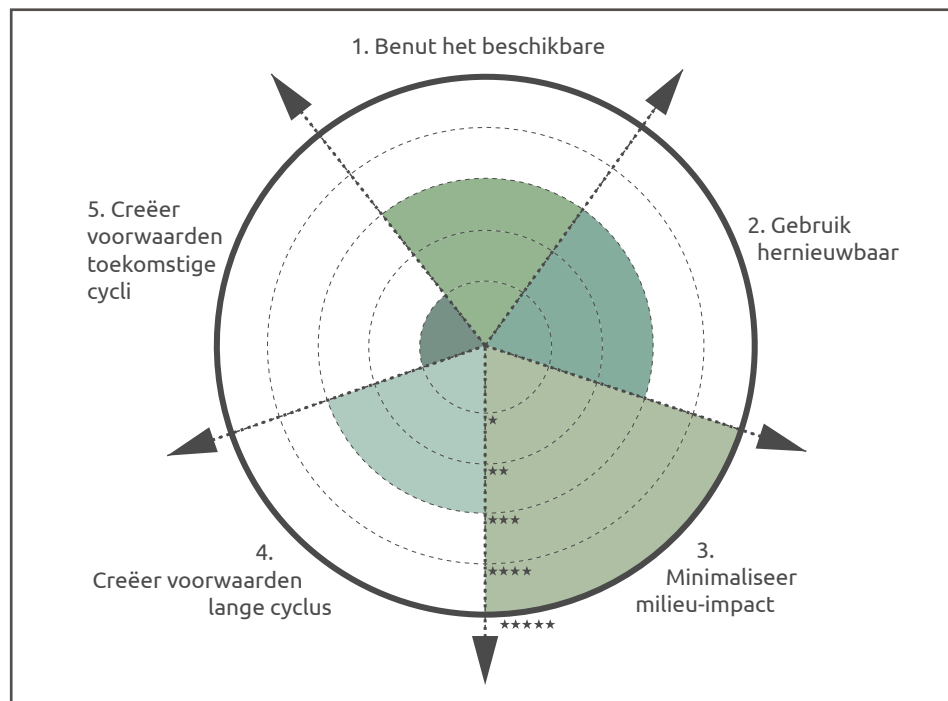
- Inzicht in de 'circulaire' kracht: Dit door inschaling op de 5 strategieën. Deze inschaling (1 tot 5 sterren) is gebeurd op basis van expertise van W/E. Het doel is het bieden van inzicht, en niet de onderlinge vergelijking van de producten en diensten.
- De plaatsing op de voorkeursladder van de 10R-strategieën: Zoals bij het voorwoord is aangegeven zullen producten en diensten zich zonder context meestal op de onderste sporten van de ladder bevinden. Voor een daadwerkelijk circulair resultaat, is een circulair ontwerp en/of portefeuillebeheer nodig.
- Praktische tips: Hierbij is vooral aandacht voor de duurzame en/of circulaire toepassing van het product. Hoe wordt de circulaire potentie ten volle benut? Maar ook, wat moet u voorkomen om de potentie juist teniet te doen?
- Een indicatie van het stadium van ontwikkeling het zich bevindt:
 1. Nog in ontwikkeling
 2. Bijna marktrijp
 3. Nu beschikbaar
 4. Nu beschikbaar, en zonder grote consequenties als alternatief te kiezen
- Links: Dit betreft links naar verdiepende informatie.

Disclaimer

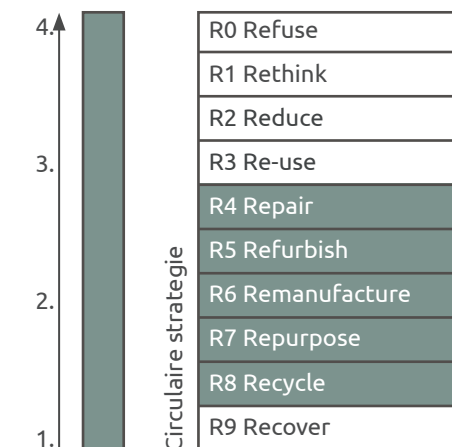
Het getoonde overzicht is met zorg samengesteld door de auteurs om voldoende spreiding en kwaliteit te garanderen, maar is per definitie arbitrair en onvolledig. Het overzicht is bedoeld ter inspiratie, niet om advies uit te brengen over het gebruik van een van de getoonde producten of diensten. Stichting W/E adviseurs is onafhankelijk.

Figuur 2. 5 strategieën van circulariteit W/E adviseurs

Figuur 3. Gispen REMADE werkplek gemaakt uit oude jaloeziedeurkasten

Bronnen

www.insideinside.nl
www.gispen.com
www.ahrend.com

DUURZAAM INTERIEUR

Interieurs, waaronder meubels, hebben door trendgevoeligheid en slijtage vaak een korte levenscyclus, en daardoor een hogere milieu-impact. De aandacht voor duurzame interieurs met lage milieu-impact groeit daarom.

Maar voor het interieur zijn nog weinig wetten en regels, en hoe weet je als consument hoe duurzaam je interieur is? DGBC, NIBE en Ex Interiors komen daarom met INSIDE/INSIDE. Een online platform waar objectief inzichtelijk wordt gemaakt hoe duurzaam, circulair en gezond een interieur is. Gebruikers (zoals interieurarchitecten) selecteren interieurproducten, materialen en aantallen of vierkante meters. Vervolgens kunnen zij detailinformatie lezen en betrouwbare data over de milieu- en gezondheidsimpact inzien en vergelijken. De totale hoeveelheid aan producten en materialen kunnen worden toegevoegd aan de projectberekening, waarna kan worden afgerekend op milieuimpact. De informatie over de milieuimpact is afkomstig van LCA data. In één overzicht is vervolgens te zien welke impact het interieur heeft en door welke onderdelen dit wordt beïnvloed. De output kan worden gebruikt voor certificeringen en aanbestedingen.

Ook de fabrikanten van meubels denken na over de duurzaamheid en de milieupact van hun producten. Gispen maakt bijvoorbeeld meubels uit hergebruikt en gerecycled materiaal, maar verzorgt daarnaast ook onderhoud en reiniging om de levensduur van meubels te verlengen.

Ook Ahrend speelt in op deze trend, en biedt bijvoorbeeld Cradle to Cradle gecertificeerde poederlakken aan.

En zijn dit vervolgens de meubels met de laagste milieu-impact? Door een LCA uit te voeren en de meubels op te nemen in INSIDE/INSIDE kan die vraag worden beantwoord. Betrouwbare informatie is essentieel om de claim van 'duurzaam interieur' te onderbouwen. Het is namelijk al te makkelijk om het labeltje 'circulair' of 'duurzaam' aan meubels te hangen, zonder een feitelijke onderbouwing.

Tips en aandachtspunten

Om de kringloop te sluiten kunnen circulaire businessmodellen zoals furniture as a service vervolgens helpen. Denk bijvoorbeeld aan het aanbieden van meubels met een terugnamegarantie. Ook van inspirerende voorbeelden op het gebied van FaaS vindt u op pagina 14 voorbeelden.

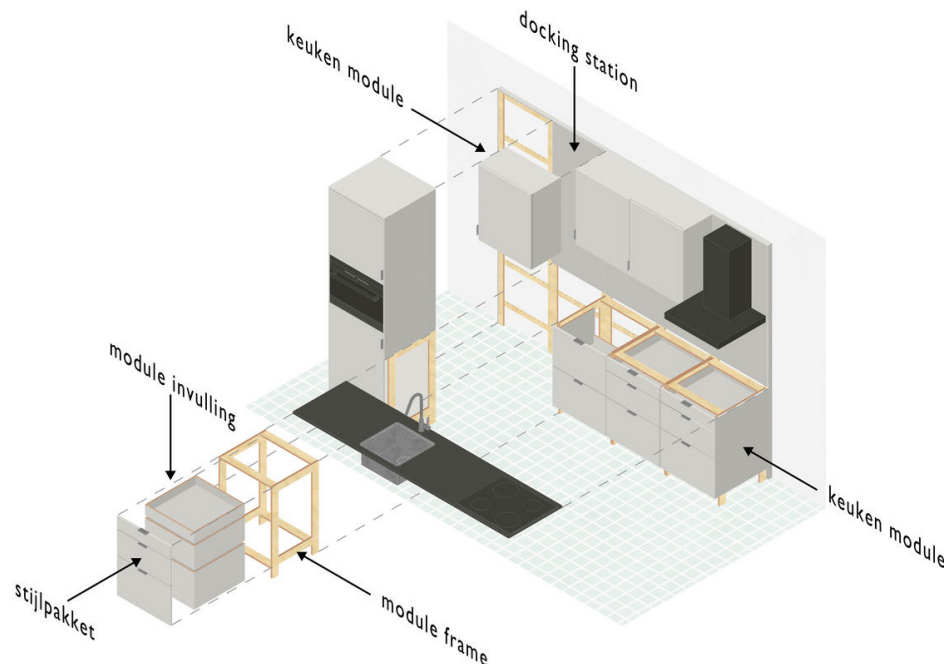
KEUKEN ALS DIENST

Aan de TU Delft is een modulaire keuken ontwikkeld. De keuken is opgebouwd uit modules van hoogwaardig, milieuvriendelijk materiaal die continu kunnen worden aangepast aan veranderende wensen van gebruikers. De eigenaar van het vastgoed wordt via een service- en terugnamegarantie ontzorgd. De total cost of ownership van de keuken is dan ook vergelijkbaar met een gewone keuken, ondanks hogere initiële aanschaffkosten. We zien twee circulaire incentives

in het businessmodel terug: levensduurverlenging en (mogelijke) creatie van restwaarde.

Aandachtspunten en tips

Om het circulaire businessmodel te laten werken is - net als in het geval van de overige dienstmodellen beschreven in dit boekje (p. 14, 18, 20, 22, 34) - het prestatiecontract en bijbehorende prestatiegaranties essentieel om circulariteit te waarborgen. De invulling van het contract vereist daarom (juridische) bedachtzaamheid.

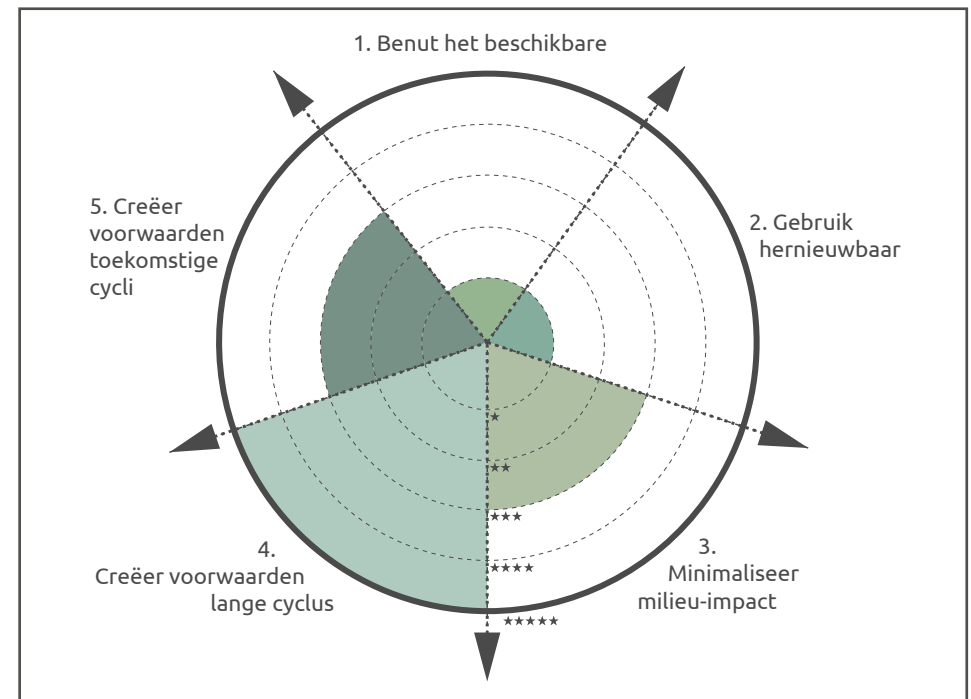
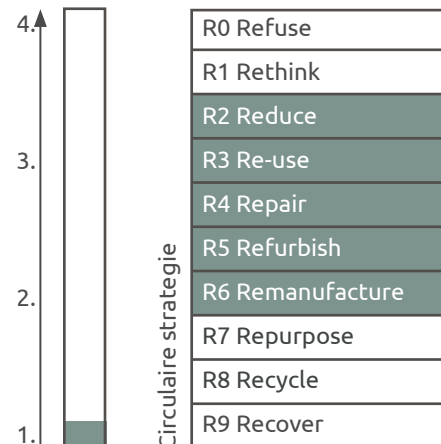
Figuur 4. de opbouw van de circulaire keuken met modules

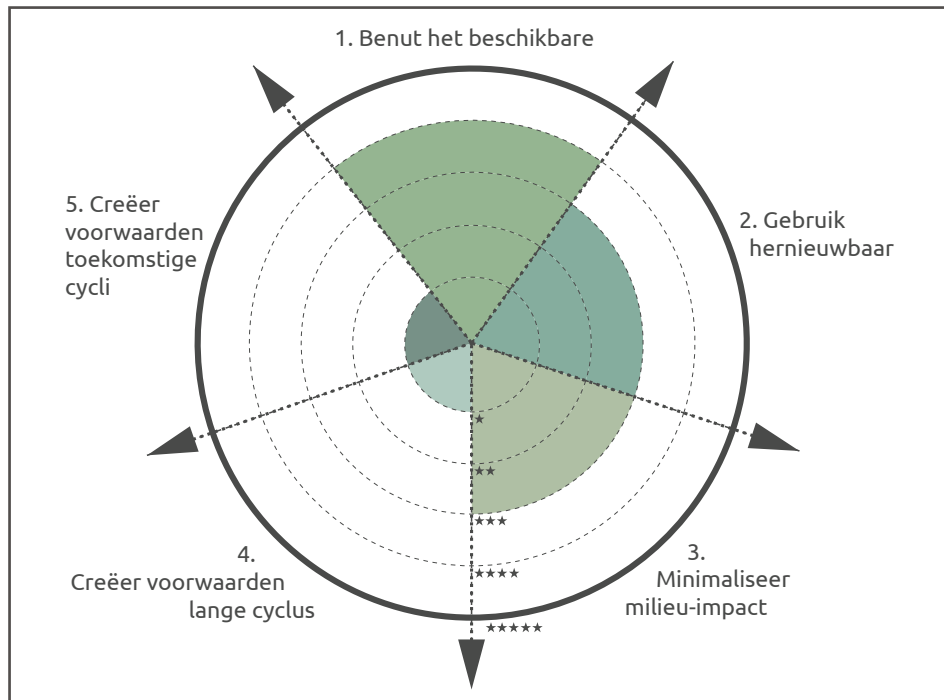

Figuur 5. prototype circulaire keuken

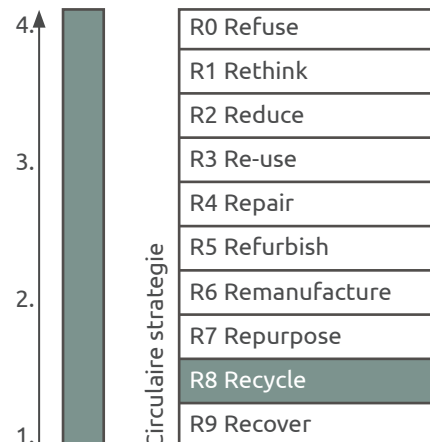
Bronnen

www.bribus.nl
www.tudelft.nl

Figuur 6. interieurtoepassing

Bronnen

www.ecorglobal.com
www.ecoboardinternational.com
www.compakboard.eu

PLAATMATERIAAL UIT AFVAL

Plaatmaterialen zijn niet weg te denken uit de bouw. Ze hebben allerlei toepassingen: van meubilair tot wandconstructie. Vaak zijn ze gemaakt uit houtsnippers of vezels, en verlijmd en samengeperst tot een (constructieve) plaat, zoals OSB of MDF. Om de plaatmaterialen circulair te verbeteren bedenkt de markt allerlei innovaties. Bijvoorbeeld oplossingen om (biologische) afvalstromen te verwerken in de vezels, of de gehele plaat - inclusief lijm - biologisch afbreekbaar te maken. Denk bijvoorbeeld aan ECOR, ECOboard en Compakboard panelen.

De vezels in ECOR platen zijn gemaakt uit cellulose afvalstromen (zoals

kantoorafval). De platen worden vervaardigd met alleen de reststroom, water, druk en warmte. ECOboard is gemaakt uit niet voor consumptie geschikte restafval van de landbouw, zoals stro. Beide platen zijn biologisch afbreekbaar. Compakboard maakt ook plaatmateriaal uit restafval van de landbouw. Daarnaast is Compakboard plaatmateriaal aan het ontwikkelen dat is gemaakt van geoogst riet uit de natuurgebieden van Natuurmonumenten.

Aandachtspunten en tips

Om de platen in de biologische kringloop te laten passen, moeten ze - inclusief additieven - wel volledig biologisch afbreekbaar zijn.

Figuur 7. EConnect woning van ECOboard

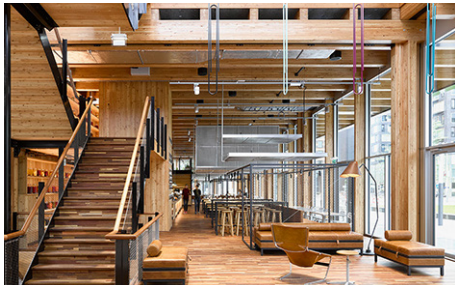

Figuur 8. kast uit ECOR

HERGEBRUIKTE HOUTEN VLOER

Vloerafwerking is bij uitstek geschikt om samen te stellen uit stukken afvalhout of hout dat al eerder ergens is toegepast. Het idee is niet nieuw: het is al jaren mogelijk om vloeren te kopen die zijn samengesteld uit oud hout van bijvoorbeeld monumenten. Een moderne variant van de hergebruikte vloer is de No Waste vloer van Herso. De No

Waste vloer wordt volledig gemaakt van afvalhout en eerder gebruikt hout. Bovendien is de gebruikte lijm biologisch afbreekbaar. Hiermee past het in een biologische kringloop. Mooi voorbeeld van de toepassing van Herso vloeren is de vloerafwerking in het Circl paviljoen in Amsterdam. Het hout is afkomstig uit een oud klooster en de bar van voetbalclub Top Oss.

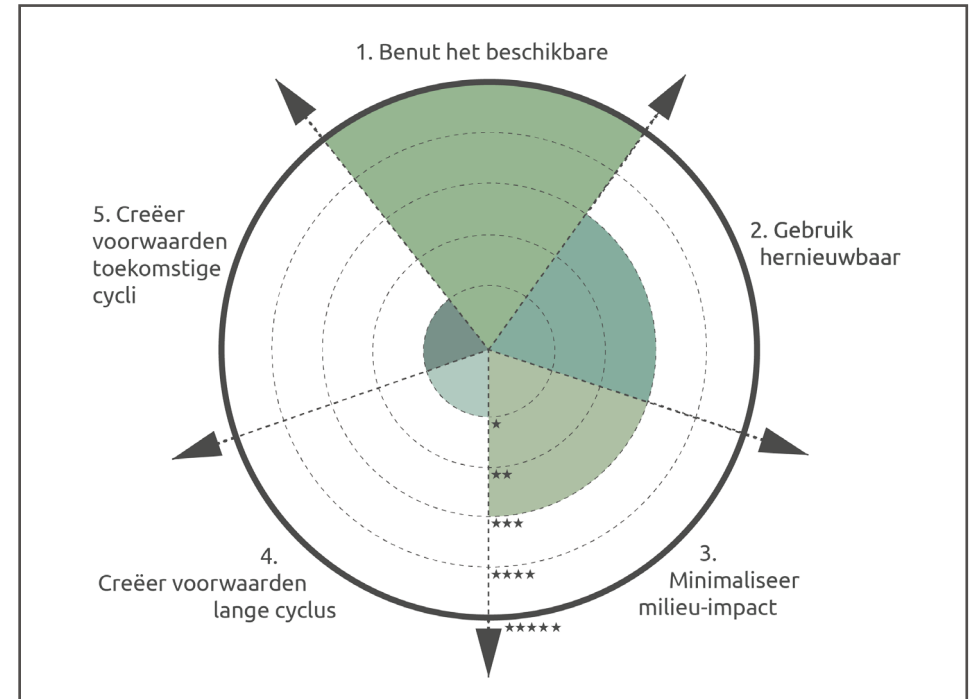
Figuur 9. Herso vloer in Circl paviljoen

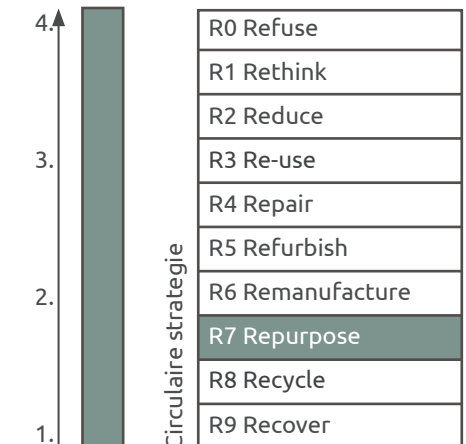
Figuur 10. Herso vloer in Circl paviljoen

Figuur 11. Herso vloer in Circl paviljoen

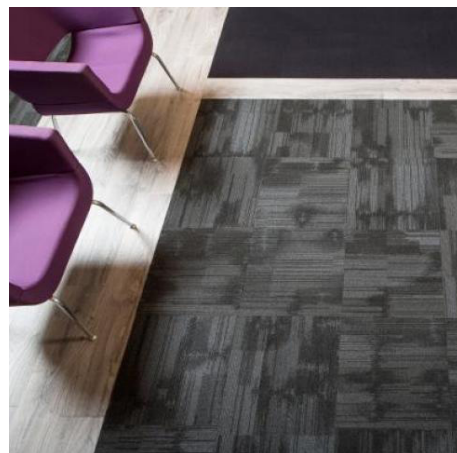
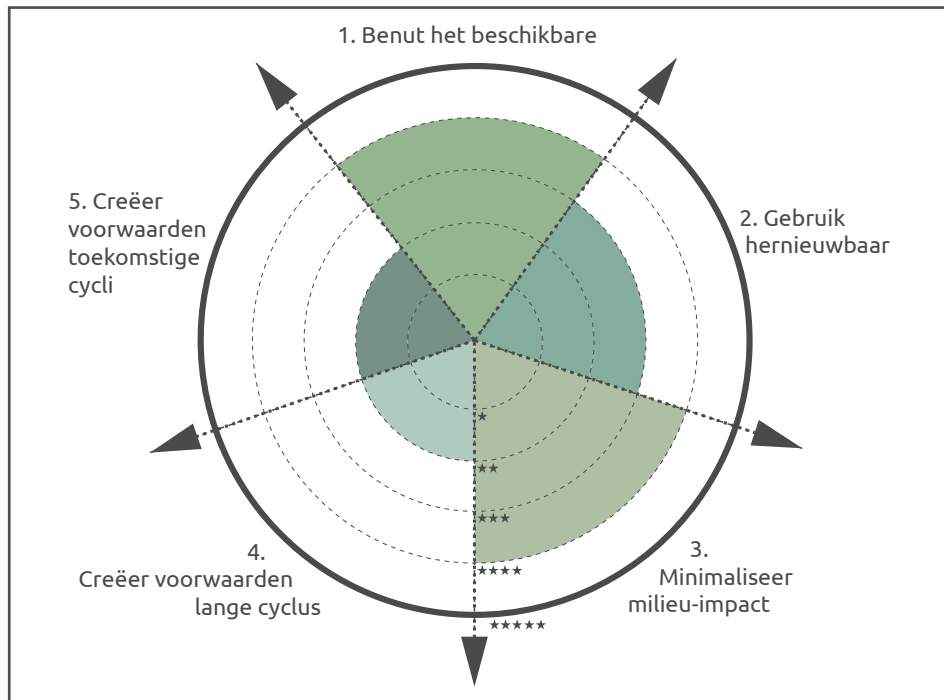

Figuur 12. hergebruikte vloer De Oude Plank

Bronnen

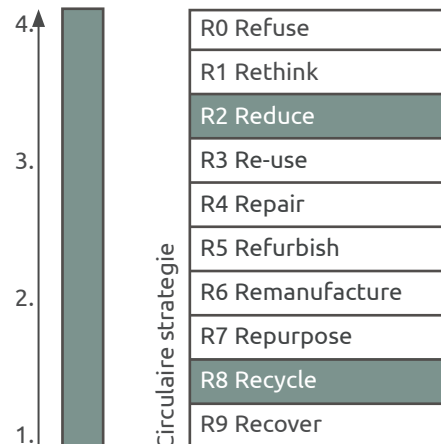
www.herso.nl
www.oudeplank.nl

Figuur 13. Forbo tapijttegels

Bronnen

www.forbo.com

CIRCULAIRE VLOERAFWERKING

De vloerproducent Forbo besteedt speciale aandacht aan de duurzaamheid en circulariteit van zijn vloeren. Forbo levert een scala aan verschillende vloerafwerking: o.a. marmoleum, tapijttegels, schoonloopsystemen en vinyl. Duurzaamheid staat centraal. Zo richten ze zich op het verminderen van materiaalgebruik d.m.v. efficiënt ontwerp, het toepassen van materialen met een lage milieuimpact, nemen ze reststromen terug ter hergebruik en recycling (Marmoleum Recycle programma), maken ze

biobased vloeren (pigmentloze Marmoleumvloer cookie, 99% biobased), zorgen ze voor kwalitatief hoogstaande vloeren waardoor ze langer meegaan en draaien alle fabrieken op 100% groene energie.

Aandachtspunten en tips

Forbo is transparant en biedt de klant de mogelijkheid om de milieuwinst van producten op te zoeken in openbare EPD's en keurmerken. Door hiernaar te kijken, kun je als klant een onderbouwde keuze maken voor een duurzame vloer.

Figuur 14. marmoleum biobased vloer van Forbo

MEUBELS ALS DIENST

Dankzij een korte levenscyclus en over het algemeen een hoge mate van demontabiliteit - dankzij het IKEA model - zijn meubels geschikt voor circulaire businessmodellen. Bekend voorbeeld van een vaak toegepast businessmodel is furniture-as-a-service (FaaS).

De sociale onderneming OPnieuw! biedt bijvoorbeeld (kantoor) meubilair aan als dienst, naast een breed scala van andere circulaire oplossingen. OPnieuw! verkoopt gebruikt en hersteld tweedehands kantoormeubilair, repareren en reinigen meubels om de levensduur te verlengen, en bieden een assortiment aan duurzame meubels uit gerecycled materiaal en met lage-milieuimpact aan.

De kantoorinrichter DESKO denkt ook circulair en biedt verschillende contractmodellen aan, van koop met terugkoopgarantie tegen gegarandeerde restwaarde, tot huur of FaaS. Ook grote namen zoals Ahrend en Gispén bieden FaaS aan. Zelfs IKEA experimenteert met een FaaS pilot.

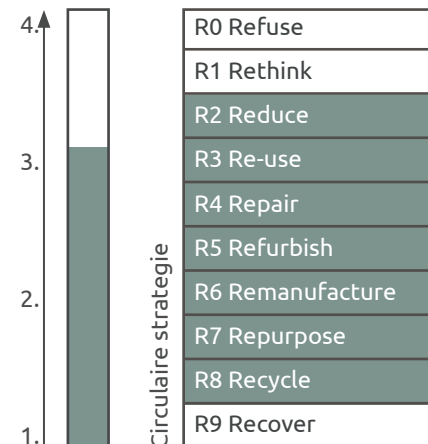
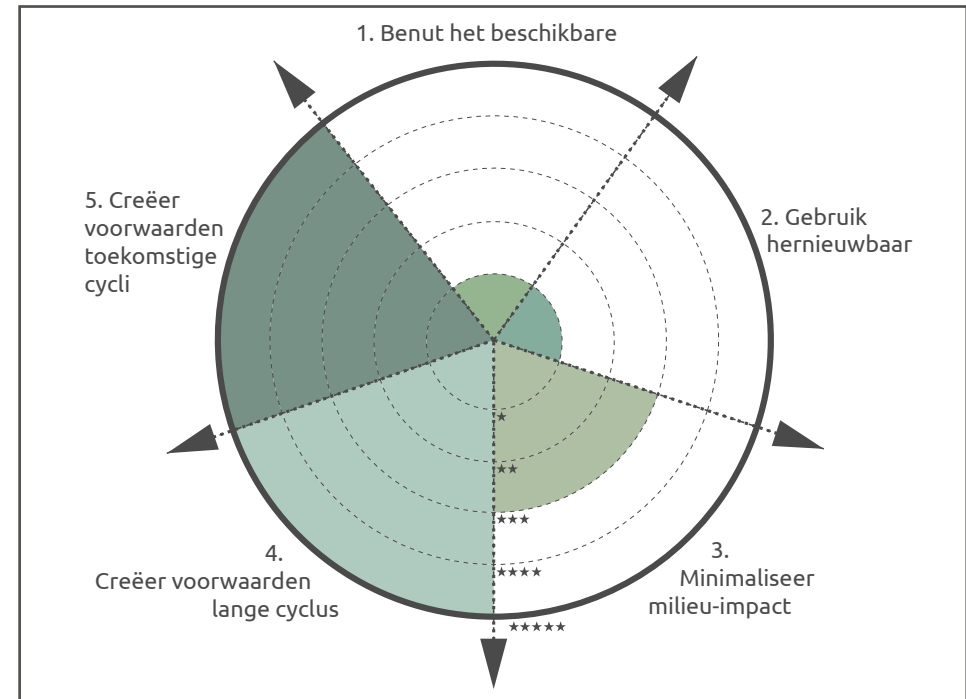
Aandachtspunten en tips

Vergeleken met product-as-a-service modellen voor installatieobjecten zoals lampen, heeft FaaS wel een aantal aandachtspunten. Doordat

de fabrikant van een lamp eigenaar blijft van de lamp, heeft hij een incentive om de energie-efficiëntie van de lamp gedurende levensduur te blijven verhogen en constant nieuwe innovaties toe te blijven passen. Bij meubels is deze prikkel niet direct aanwezig.

Om het circulaire businessmodel te laten werken is - net als in het geval van de overige dienstmodellen beschreven in dit boekje (p. 10, 18, 20, 22, 34) - het prestatiecontract en bijbehorende prestatiegaranties essentieel om circulariteit te waarborgen. In een prestatiecontract wordt vastgelegd dat het product van de leverancier aan bepaalde prestaties moet (blijven) voldoen. In het geval van meubels kunnen dat bijvoorbeeld afspraken omtrent levensduur, comfort en kwaliteit zijn. Het prestatiecontract kan worden uitgebreid met een bonus-malus regeling. Zo kunnen d.m.v. prestatieprikkels incentives worden gecreëerd voor leveranciers om circulaire producten te leveren.

Deze contractmodellen komen met risico's. Wat gebeurt er bijvoorbeeld bij faillissement? Zulke, en andere risico's, vallen in het contract te beheersen. De invulling van het contract vereist daarom (juridische) bedachtzaamheid.

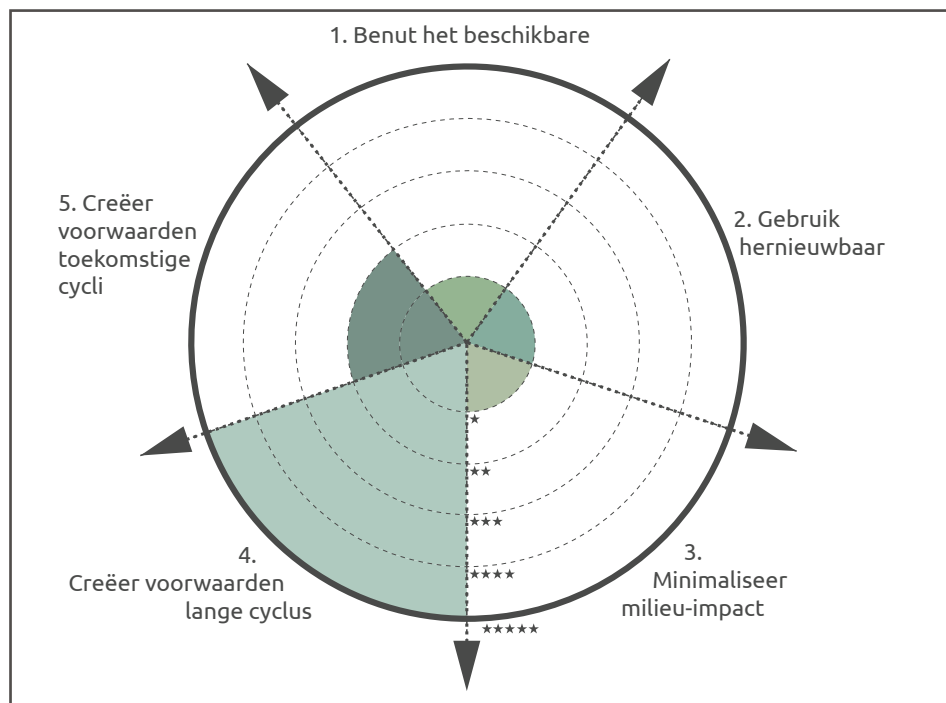

Bronnen

www.opnieuw.nl
www.desko.nl
www.ahrend.com

Figuur 15. stoel van OPnieuw! uit oude NS materialen

BADKAMER IN EEN DAG

Hemubo biedt in samenwerking met ERA Contour, Rutges Vernieuwt en Smits Vastgoed de badkamer-in-één-dag aan. Zoals de naam al zegt, is de badkamer in een dag te bouwen in renovatieprojecten, zonder daarvoor te hoeven hakken of slopen. Het is een modulaair, flexibel systeem, maximaal te prefabriceren en zonder te lijmen of kitten in te bouwen. Als eerste stap wordt de badkamer digitaal ingemeten. Daar maakt Hemubo een 3D-model van, dat als basis dient voor productie. De vloer is een stuk kunststof, voorzien van afschot op de plek van de douche. Op de opstaande rand van de vloer worden de wanden, gemaakt van sandwichpanelen vastgeklikt. Het leidingwerk is achter

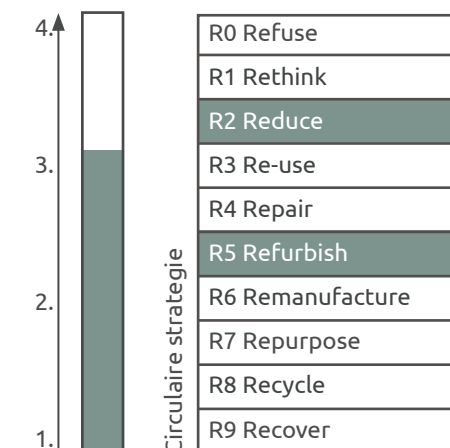
de wand weggewerkt met flexibele leidingen. Als laatste stap wordt het sanitair bevestigd. De badkamer is zo gerenoveerd in slechts één dag.

Aandachtspunten en tips

Om het volledige circulaire potentieel van de badkamer te bereiken, is het wel nodig dat de onderdelen kunnen worden hergebruikt na het einde van de levensduur en niet worden weggegooid. De badkamer wordt nu op een specifieke situatie ingemeten. De afmeting van de vloer is bijvoorbeeld niet flexibel. Ook circulaire businessmodellen kunnen hieraan bijdragen.

Figuur 16. klikwanden en sanitair

Bronnen
www.hemubo.nl

Figuur 17. model badkamer

Figuur 18. klikwanden en vloer

CIRCULAIRE TEGELS

Mosa, de bekende tegelproducent, zet zich al jarenlang in voor duurzaamheid en circulariteit door het omarmen van de Cradle to Cradle-filosofie. Bijna de gehele tegelcollectie van Mosa is Cradle to Cradle Silver gecertificeerd. Mosa neemt bijvoorbeeld tegensnijresten terug ter recycling, zet in op materialen met een lage milieuimpact, heeft fabrieken die zover mogelijk op groene energie draaien (momenteel voorziet groene energie in een derde van de energiebehoefte) en zet in op verminderde en hergebruikte waterstromen (water voor de productiecyclus vormt momenteel al een gesloten kringloop). Ook

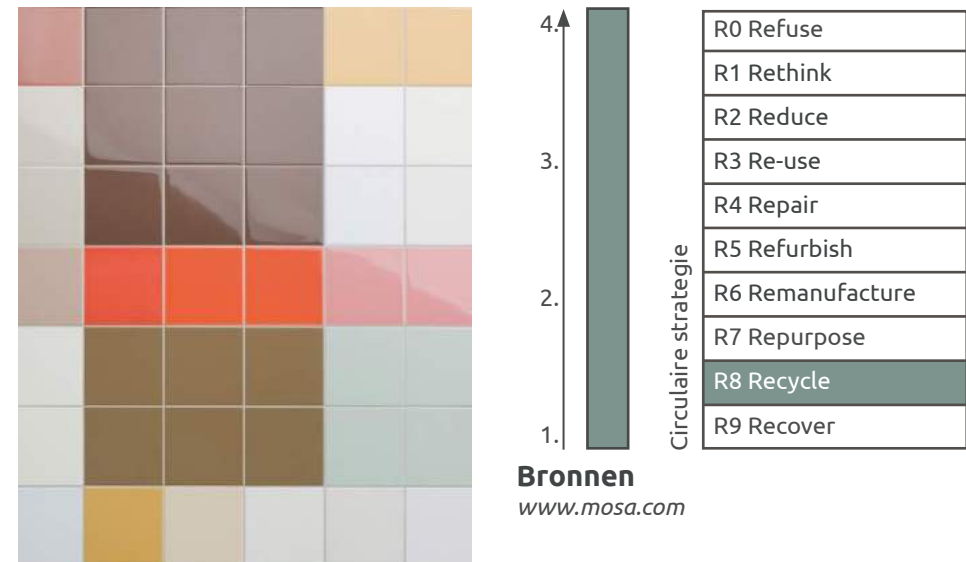
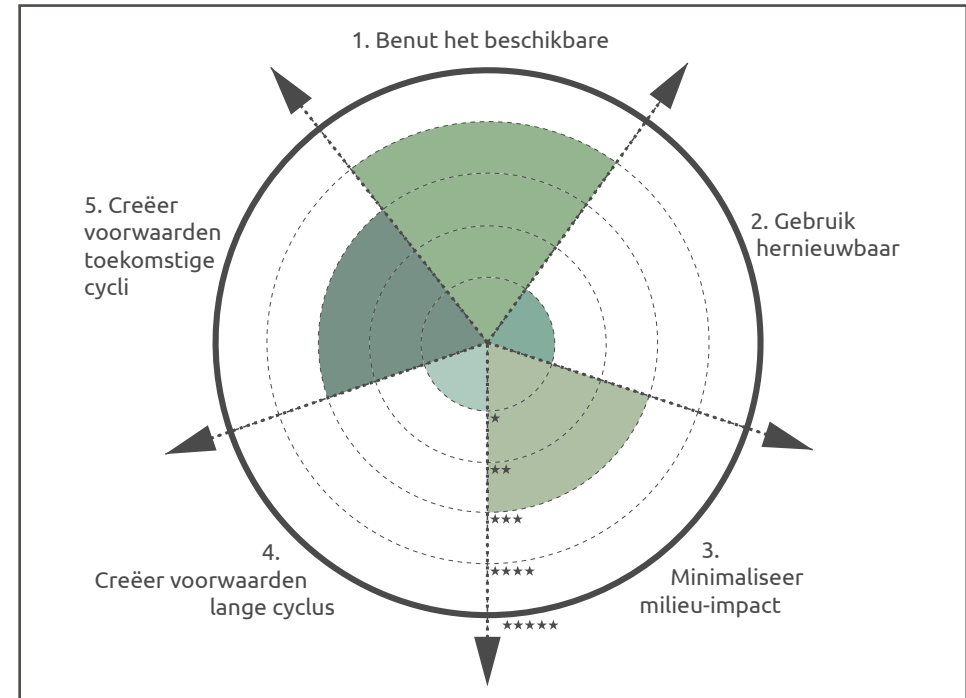
onderzoekt Mosa samen met lijmfabrikanten mogelijkheden voor nieuwe bevestigingsmethoden van tegels om de demontabiliteit te bevorderen. Hierdoor zijn de tegels in de toekomst makkelijker en schoner te demonteren, zodat grotere hoeveelheden te recycelen en hergebruiken valt.

Aandachtspunten en tips

Mosa is transparant en biedt de klant de mogelijkheid om de milieuwinst van producten op te zoeken in openbare EPD's en keurmerken. Door hiernaar te kijken, kun je als klant een onderbouwde keuze maken voor duurzame tegels.

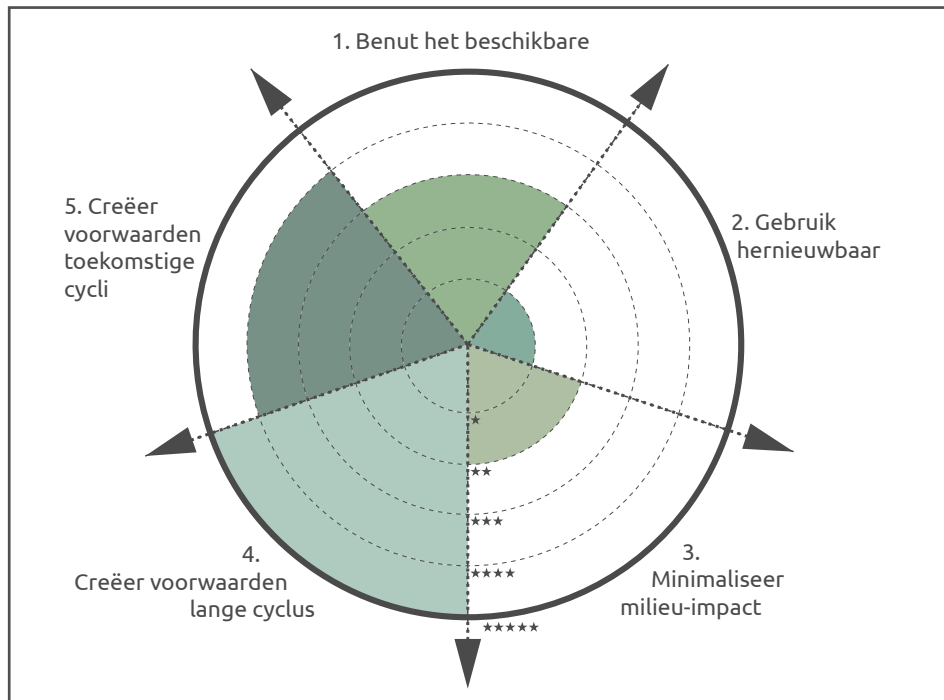

Figuur 19. Mosa tegelresten voor recycling

Figuur 20. Mosa tegels

Bronnen
www.mosa.com

DEMONTABELE BINNENWAND

Kantooromgevingen moeten adaptief zijn, omdat de behoeftes van de gebruikers regelmatig veranderen. Kantoren die niet goed aanpasbaar zijn door vaste wanden moeten dus vaak worden gestript en gesloopt om een nieuwe huurder te kunnen accommoderen. Dit levert een afvalstroom op van niet goed te hergebruiken wanden.

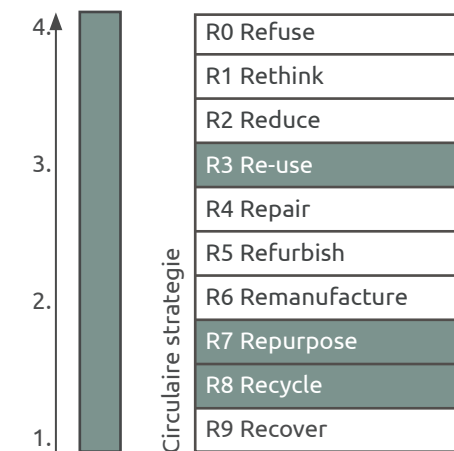
Om kantoren meer adaptief te maken en zo de afvalstroom te verminderen bieden verschillende bedrijven circulaire, losmaakbare en verplaatsbare binnenwanden aan. Quickpanell, Ekotex, Ecor en EverUse bieden een circulair paper-based wandsysteem aan.

Sepa biedt verplaatsbare binnenwanden en systeemplafonds aan.

Knauf heeft in samenwerking met New Horizon een Hybride Circulair Wandsysteem in het assortiment opgenomen, opgebouwd uit elementen die uit oude gebouwen worden gezaagd en modulair worden toegepast in nieuwe gebouwen.

Flexiwall biedt verplaatsbare wanden uit gerecycled materiaal aan.

Ook verplaatsbare glazen systeemwanden (voor bijvoorbeeld transparante vergaderruimtes) zijn mogelijk met o.a. Intermontage.

Bronnen

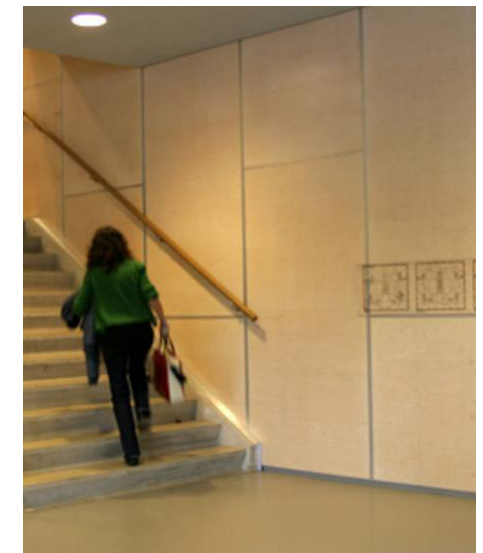
www.sepawand.nl
www.quickpanell.com
www.knauf.nl

Figuur 21. binnenwand Quickpanell

Figuur 22. Knauf Hybride Circulair Wandsysteem

Figuur 23. Sepa binnenwanden

LICHT ALS DIENST

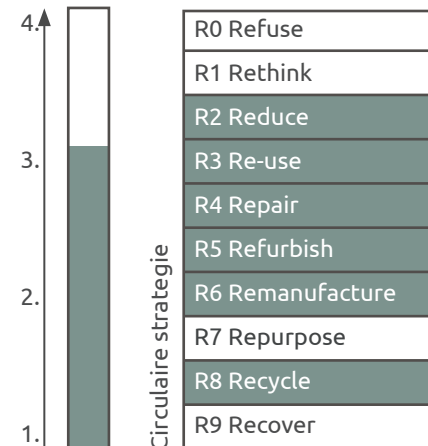
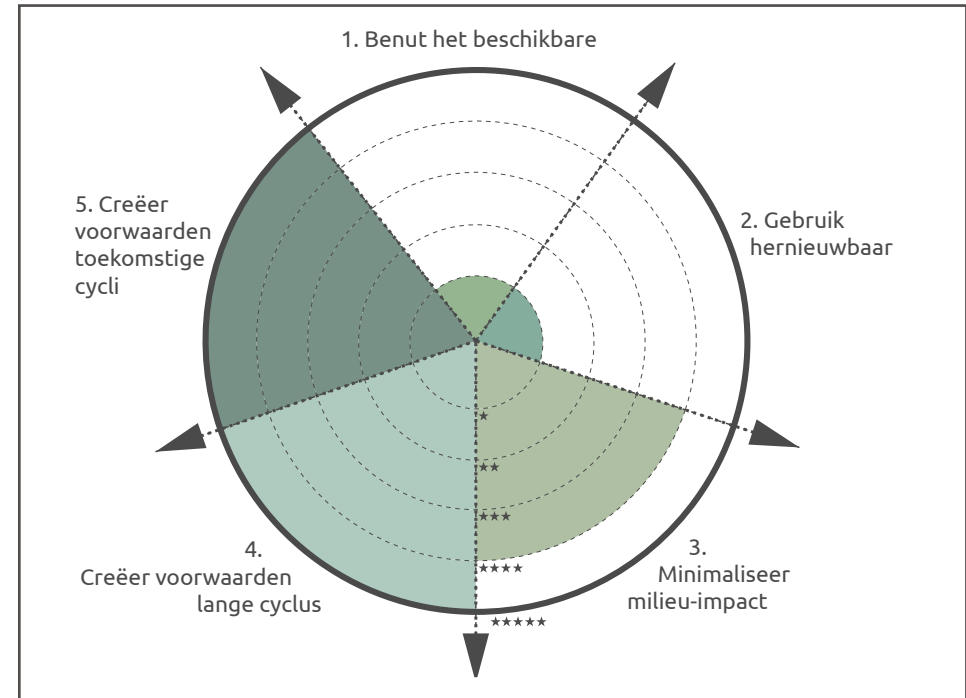
Philips introduceert 'Circular Lighting', licht als een dienst. De gebruiker koopt geen lampen meer, maar neemt de dienst van verlichting af. Philips blijft eigenaar van de lamp en biedt de klant een contract aan waarin onderhoud, herstellingen, technologische upgrades en een prestatiegarantie zijn geregeld. De klant betaalt met een vast bedrag per maand voor het licht, in plaats van een hoge initiële investering. Gedurende levensduur wordt de klant volledig ontzorgd. Na afloop van het contract worden de producten gerenoveerd voor hergebruik door onderdelen te vervangen of repareren. Producten die niet kunnen worden gerepareerd, kunnen componenten opleveren voor nieuwe of hergebruikte producten. Alle overige productonderdelen worden gerecycled om waardevolle materialen te recupereren voor hergebruik. De lampen zijn dus toekomstigbestendig en demontabel.

Circular Lighting is een voorbeeld van een circulair businessmodel, waarin financiële prikkels zijn gecreëerd om circulair te ontwerpen en reststromen circulair te verwerken. Doordat Philips eigenaar blijft, is er een incentive om producten te maken met hogere restwaarde: dit is gunstig voor Philips' eigen portemonnee. Demontabiliteit van de producten

zodat reststromen efficiënt kunnen worden verwerkt en waardevolle materialen kunnen worden teruggewonnen is een logisch gevolg. Ook is er een prikkel om producten te maken van hoge kwaliteit en met een lange levensduur. Hoe langer de producten meegaan, hoe minder kosten Philips heeft.

Aandachtspunten en tips

Om een dergelijk circulair businessmodel te laten werken is - net als in het geval van de overige dienstmodellen beschreven in dit boekje (p.10, 14, 20, 22, 34) - het prestatiecontract en bijbehorende prestatiegaranties essentieel om circulariteit te waarborgen. In een prestatiecontract wordt vastgelegd dat het product van de leverancier aan bepaalde prestaties moet (blijven) voldoen: in het geval van licht als een dienst bijvoorbeeld mate van energiebesparing, kwaliteit, comfort of doelstellingen omtrent circulariteit. Het prestatiecontract kan worden uitgebreid met een bonus-malus regeling. Zo kunnen d.m.v. prestatieprikkels incentives worden gecreëerd voor leveranciers om circulaire producten te leveren. Zulke contractmodellen komen met risico's. Wat gebeurt er bijvoorbeeld bij faillissement? Zulke, en andere risico's, vallen in het contract te beheersen. De invulling van het contract vereist daarom (juridische) bedachtzaamheid.

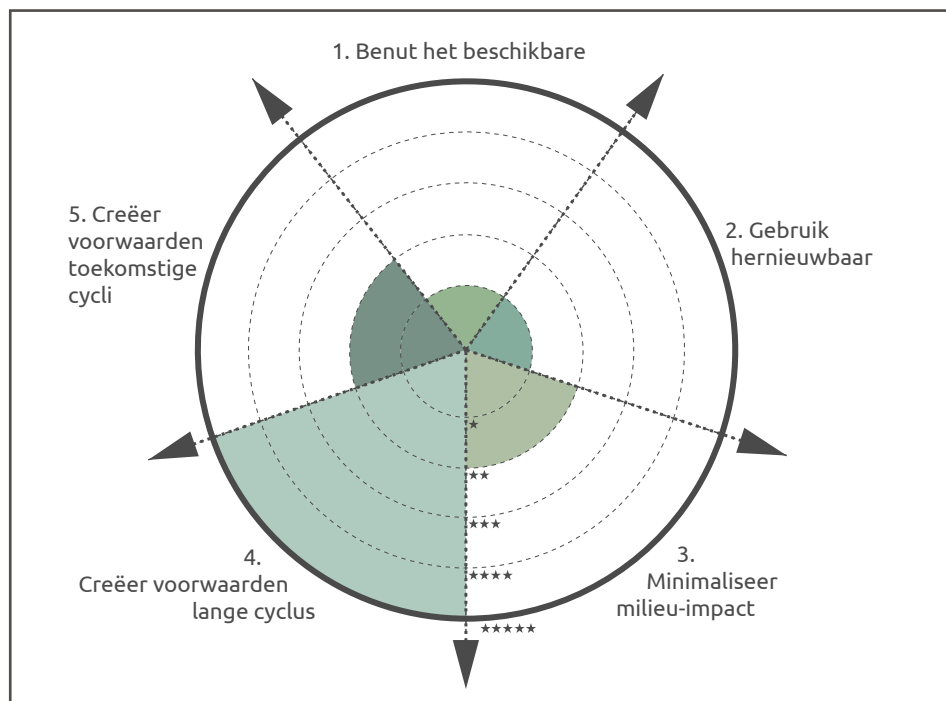

Bronnen

www.lighting.philips.nl

Figuur 24. licht als dienst op de high tech campus Eindhoven

GEÏNTEGREERDE INSTALLATIE

Los elk installatieonderdeel plaatsen bij een renovatie is niet bepaald handig en tijdrovend. Een aantal installatieleveranciers komen met een oplossing voor dit probleem: een geïntegreerde energiemodule. De modules bevatten alle relevante installatieonderdelen in één geprefabriceerd pakket, zoals ventilatie met WTW, warmtepomp, boiler, vat, omvormer en monitoringssysteem. De module is snel en makkelijk te plaatsen en aan te sluiten, en reduceert zo de tijd die het kost om installaties aan te leggen bij een renovatie. De systemen zijn vaak flexibel opgebouwd waardoor onderdelen makkelijk kunnen worden vervangen en onderhouden. De

modules zijn zo geoptimaliseerd dat ze zo min mogelijk ruimte innemen en nog steeds ruimte overlaten voor regulier onderhoud en uitbreidingen.

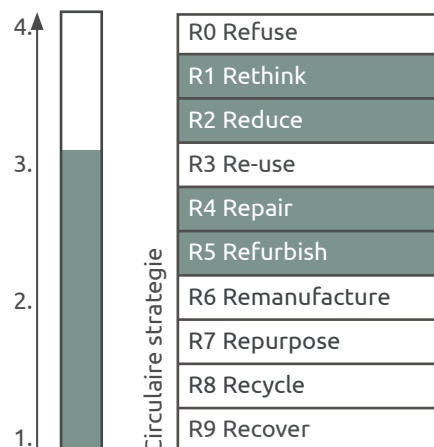
Aandachtspunten en tips

Aandachtspunt is wel dat voor de plaatsing van een module vaak ruimte aan de gevel nodig is. In het geval dat dat niet mogelijk is, moet de module via een opengebroke dak worden geplaatst.

Om circulaire incentives te creëren is het een aanrader om de installatie vervolgens met een circulair businessmodel als dienst te leveren (zie p. 20)

Figuur 25. Atech energy

Circulaire strategie

Bronnen

www.factoryzero.nl
www.atechenergy.nl
www.nathan.nl

Figuur 26. Factory Zero iCEM

Figuur 27. Nathan Energiemodule

KLIMAATINSTALLATIE ALS DIENST

Ook volledige klimaatinstallaties kunnen dienst worden aangeboden onder de noemer Energy Service Company, afgekort ESCo. Een ESCo is een bedrijf dat door toepassing van verschillende besparings- en/of installatiemaatregelen een bepaalde energiebesparing voor een gebouweigenaar garandeert. De ESCo levert de installatie op en houdt het gedurende een bepaalde periode in eigendom. De gebouweigenaar heeft hierdoor geen investeringskosten, maar wel direct een kasstroom die vrijkomt dankzij de energiebesparing. Met een deel van dit bedrag betaalt de klant de investering (bijvoorbeeld maandelijks) af, en een deel is het honorarium van de ESCo. Het prestatiecontract speelt een sleutelrol: worden de vastgelegde besparingsdoelen niet gehaald, dan is het risico voor de ESCo. Wordt er meer energie bespaard, dan kan de winst worden verdeeld tussen opdrachtgever en ESCo. Meer energiebesparing betekent dus meer financieel voordeel voor de ESCo, waardoor de ESCo erbij is gebaat om gedurende levensduur de energieprestatie steeds verder aan te scherpen. Een ESCo-constructie kan verschillende gedaanten aannemen. Allerlei soorten maatregelen kunnen worden meegenomen in het contract: van een simpele installatie (alleen lampen), tot de volledige installatie

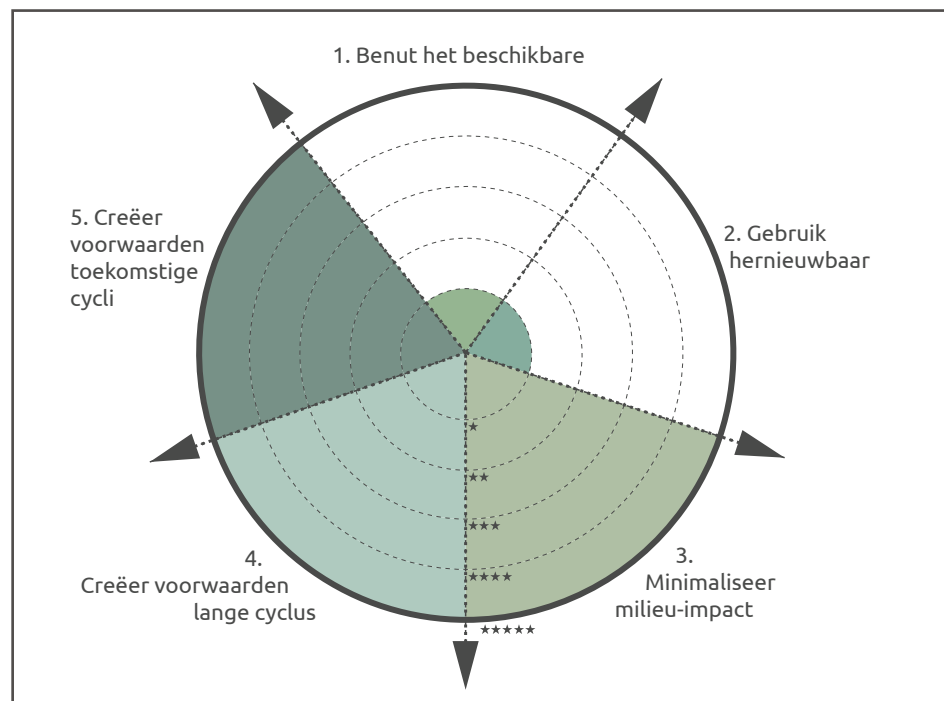
en andere maatregelen, zoals in de schil of het interieur van een gebouw. Bij deze laatste variant kan men in het prestatiecontract afspraken maken over andere KPI's, zoals circulariteit en comfort. Zo kun je toe naar een CESCO: een Circular Economy Service Company.

Aandachtspunten en tips

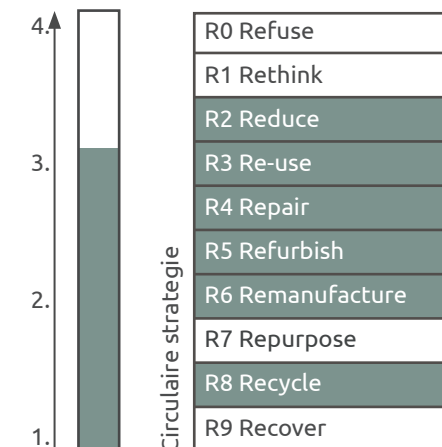
RVO geeft in de whitepaper 'ESCo voor wederzijds voordeel en energiebesparing' meteen een aantal experttips mee.

- Commitment in de organisatie is nodig.
- Kweek vertrouwen: een hoop juridische bepalingen in een ESCo contract is niet genoeg om een goede relatie op te bouwen.
- Heb doorzettingsvermogen: een ESCo aangaan vraagt om inzet.
- Zorg voor advies: ESCo-constructies kunnen complex zijn.
- Zorg voor het juiste kennisniveau: zorg ervoor dat u op niveau mee kunt praten met uw ESCo-partner.
- Begin nu al met het verzamelen van energiedata.

Daarnaast geldt ook hier - net als in het geval van de overige dienstmodellen beschreven in dit boekje (p. 10, 14, 18, 22, 34) dat het prestatiecontract en bijbehorende prestatiegaranties essentieel zijn voor het waarborgen van circulariteit. De invulling van het contract vereist (juridische) bedachtzaamheid.

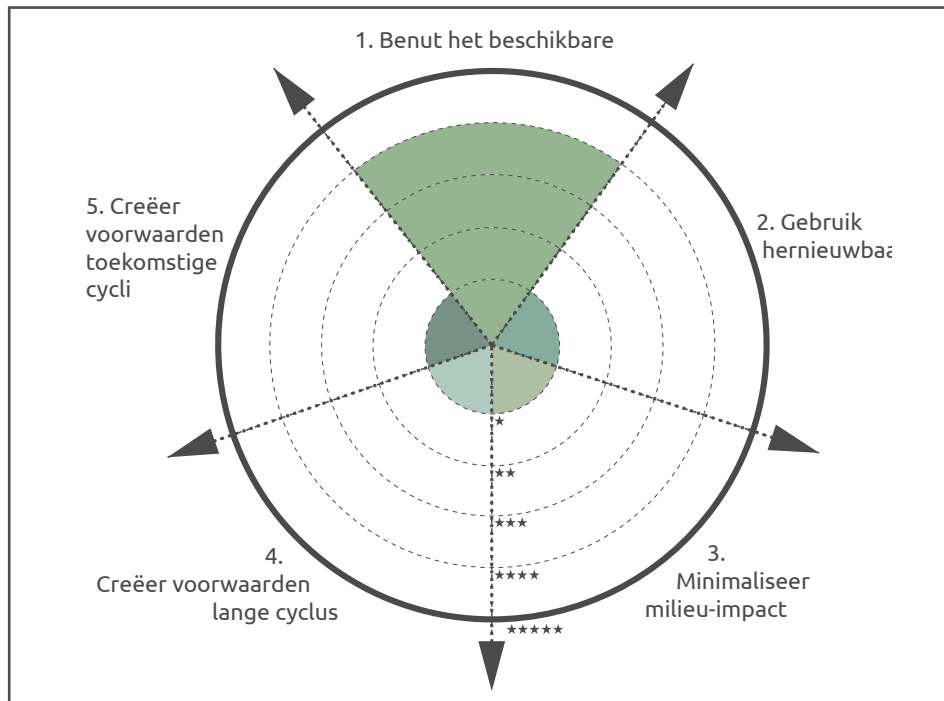

Figuur 28. renovatie Alliander met ESCo

Bronnen

"ESCo voor wederzijds voordeel en gratis energiebesparing"; Agentschap NL; Utrecht, januari 2013.

PRODUCT VOOR WATERRECYCLING

Ook de waterkringloop kan circulair worden ingericht. We gebruiken grote hoeveelheden schoon drinkwater voor functies waar dat niet nodig voor is, zoals het spoelen van het toilet.

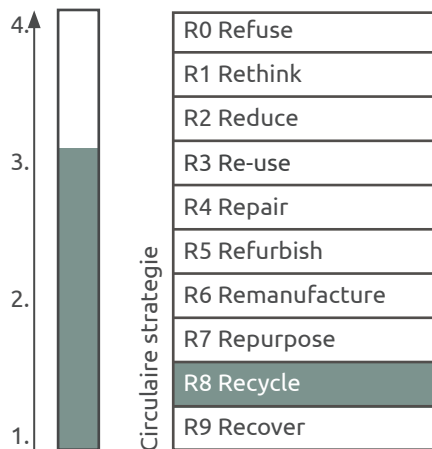
Gelukkig kan het grijswater binnen een huishouden worden gerecycled met producten zoals de HydraLoop, Aqualoop en Cleanawater.

De HydraLoop vangt 95% van het douche-enbadwater en optioneel 50% van het wasmachinewater op, reinigt het en gebruikt het water daarna

voor toiletspoeling, de wasmachine en de tuin. HydraLoop geeft aan dat hiermee een watervraagreductie van 45%, een elektriciteitsbesparing van 600kWh en een CO₂ reductie van 6,3% kan worden bereikt. De Aqualoop en Cleanawater zijn soortgelijke systemen.

Aandachtspunten en tips

Het nadeel van zulke systemen is de ruimte die het kost om aan te leggen, en de extra infrastructuur die in een woning moet worden aangelegd om verschillende kringlopen te scheiden.

Bronnen

www.cleanawater.com.au
www.hydraLoop.com
www.intewa.de

Figuur 29. HydraLoop

Figuur 30. HydraLoop

Figuur 31. Aqualoop

Figuur 32. Cleanawater

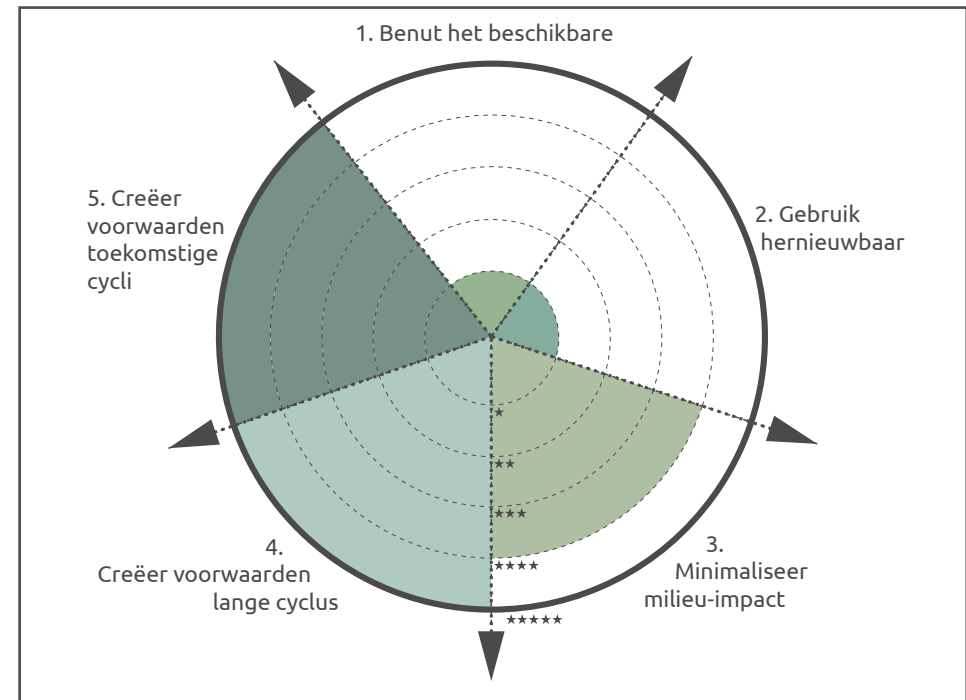
LIFT ALS DIENST

Mitsubishi komt met de M-Use®, de lift als dienst. Met de M-Use® reken je af op het gebruik van de lift. Als gebruiker bepaal je zelf de investeringshoogte van de lift en worden die kosten uitgesmeerd over je contractduur, waardoor je geen hoge initiële investering hebt. Mitsubishi biedt een contract aan waarin o.a. onderhoud is geregeld en waarin een prestatiegarantie is vastgelegd voor de levensduur van de lift. Je kunt verschillende gebruikscycli vastleggen: of dat nou twintig, dertig of veertig jaar is, na afloop neemt Mitsubishi de lift terug en zorgen ze ervoor dat alle onderdelen zoveel mogelijk worden hergebruikt en

gerecycled in nieuwe liften. De liften zijn van hoge kwaliteit: in plaats van de gebruikelijke levensduur van twintig jaar, blijft Mitsubishi liftprestaties garanderen voor veertig jaar. Toch iets aan de hand met de lift en worden de prestatieafspraken niet gehaald? Dan krijg je je geld terug.

Aandachtspunten en tips

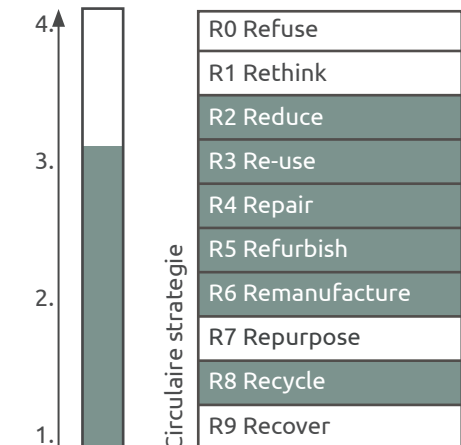
Ook bij deze dienst geldt - net als in het geval van de overige dienstmodellen beschreven in dit boekje (p. 10, 14, 18, 20, 22, 34) dat het prestatiecontract en bijbehorende prestatiegaranties essentieel zijn voor het waarborgen van circulariteit. De invulling van het contract vereist (juridische) bedachtzaamheid.

Figuur 33. Achmea M-use lift

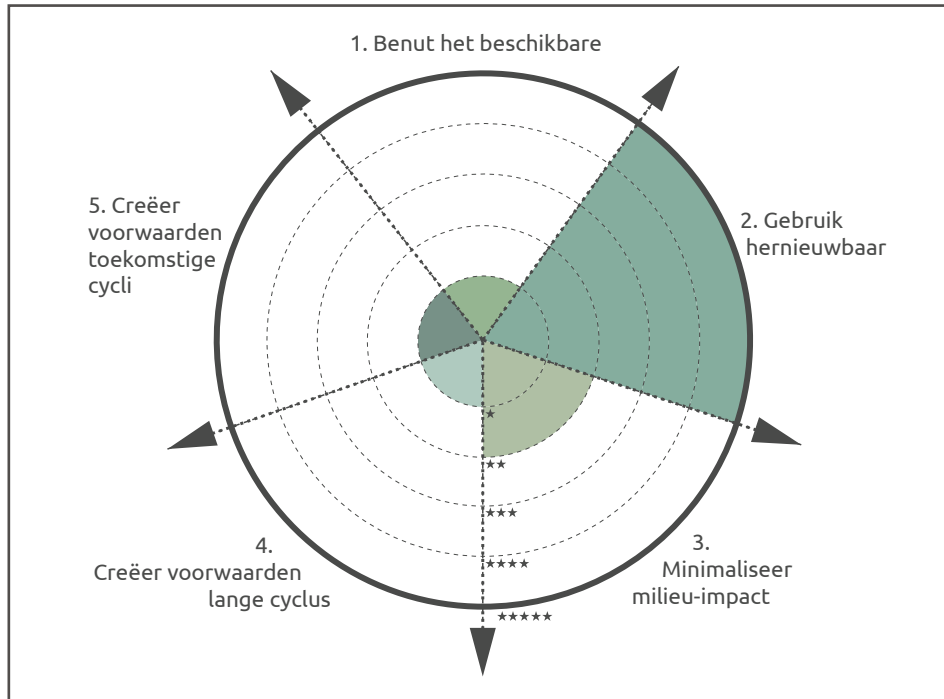

Figuur 34. ABN Amro & Mitsubishi, M-use in Circl

Bronnen

www.mitsubishi-liften.nl

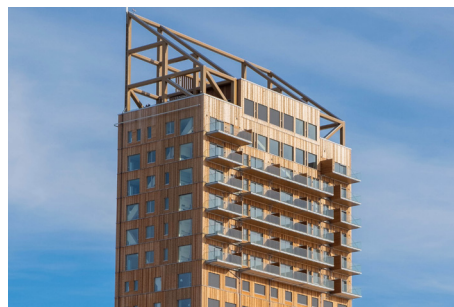
KRUISLAAGHOUT

Kruislaaghout (oftewel Cross Laminated Timber, CLT) is een houtbouwproduct. Het zijn sterke, massief houten constructieplaten die zijn opgebouwd uit drie of meer lagen kruislings verlijmde lamellen. Doordat de kruislinks gelegde houten elementen onder hoge druk worden samengeperst ontstaat een bijzonder sterk product. Het natuurlijke uitzetten, krimpen en vervormen van hout wordt tot een minimum beperkt. Kruislaaghout kan daarom als constructie dienen voor hoogbouw. In Nederland is dit nog betrekkelijk nieuw, maar in Scandinavisch landen experimenteren ze hier volop mee.

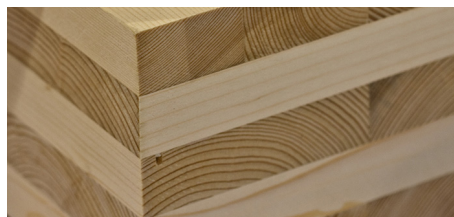
Aandachtspunten en tips

Nadeel van kruislaaghout is de grote hoeveelheid lijm die nodig is voor de constructie. Voorlopig is deze lijm ook nog niet biologisch afbreekbaar, en is het daarmee nog geen product dat volledig in een biologische cyclus past. De lijm verhoogt ook de milieuimpact.

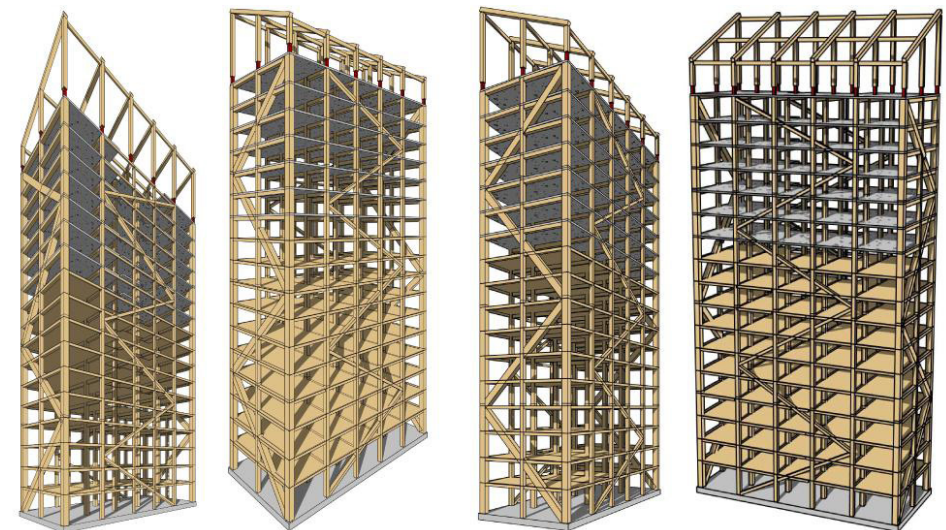
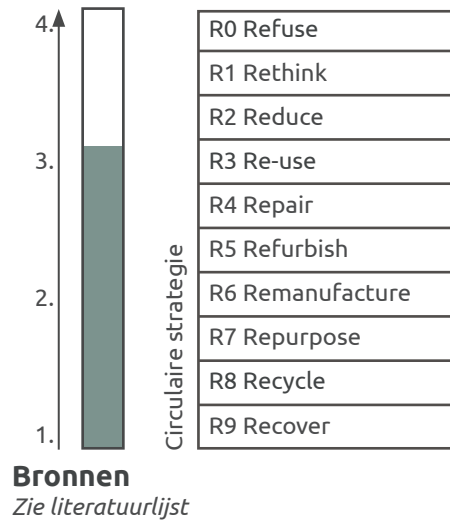
CLT kent ook constructieve uitdagingen: in het geval van de Mjösa toren moesten bijvoorbeeld de bovenste verdiepingen met zware betonnen vloeren worden gemaakt, omdat de lichte constructie anders teveel mee zou bewegen met de wind.

Figuur 35. Mjösa toren (Voll Arkitekter)

Figuur 36. CLT detail

Figuur 37. CLT constructie Mjösa toren (Voll Arkitekter)

TWEEDE LEVEN CEMENT

Beton is het meest toegepaste materiaal in de bouw. Wanneer het einde van de levensduur van beton is bereikt, wordt het product vaak vergruisd tot granulaat. Dit granulaat vind daarna een toepassing als toeslagmateriaal in nieuw beton (betongranulaat) of als grondstof voor wegen. In Nederland wordt er 3,5 megaton CO₂ per jaar uitgestoten door betonproductie. 80% van die CO₂ uitstoot komt door de productie van cement, een grondstof die tot nu toe niet vervangbaar is gebleken.

Vanuit de Rutte Groep en New Horizon Urban Mining is hier mogelijk een antwoord op gekomen in de vorm van de Smart Liberator, een machine die beton scheidt in zijn drie

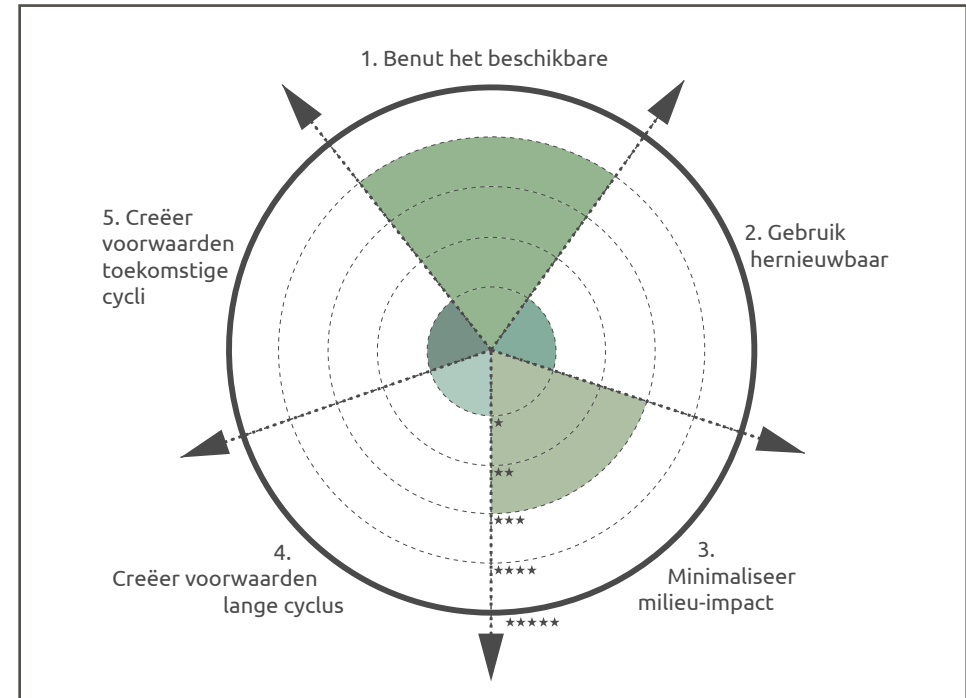
oorspronkelijke grondstoffen: grind, zand en cement. Zo'n 50% van het cement in beton is namelijk nog geen reactie aangegaan met de overige grondstoffen, en is dus eigenlijk vrij te gebruiken. Anders dan betonbrekers die we nu kennen, draait en wrijft de Smart Liberator cementsteen van betonpuin af en bevrijdt het hiermee als het ware het ongereageerde cement.

Aandachtspunten en tips

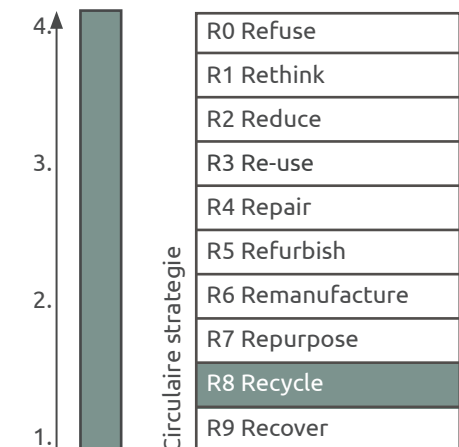
Als bouwter kun je dit tweede leven cement toepassen als vervanging van *virgin* cement. Om het beton zo duurzaam mogelijk te bouwen, kunt u vervolgens ook nog kiezen voor betongranulaat als vervanging van *virgin* toeslagmateriaal.

Figuur 38. Smart liberator

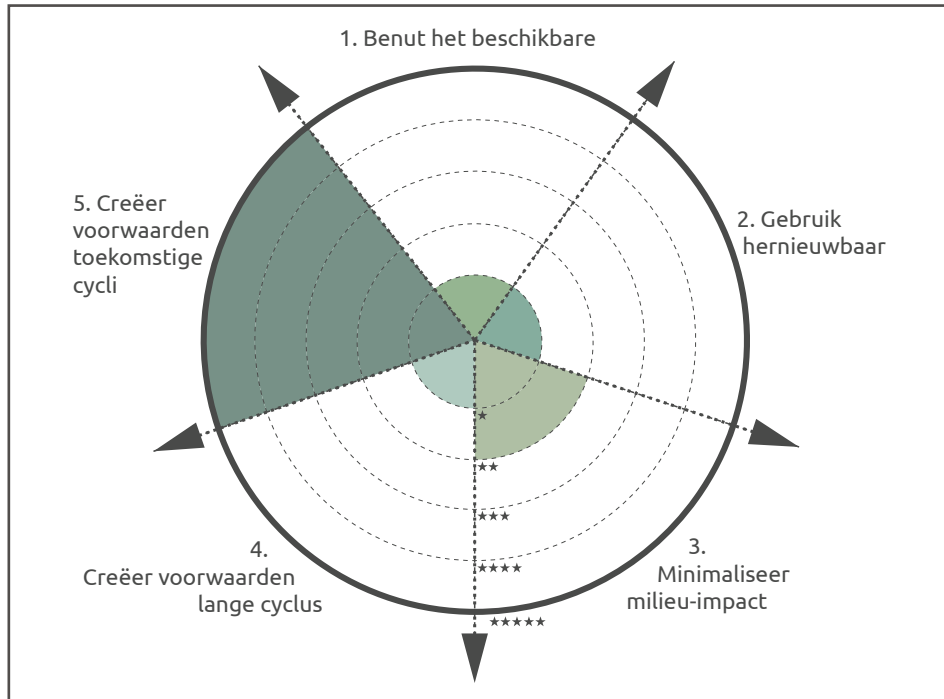

Figuur 39. Freement

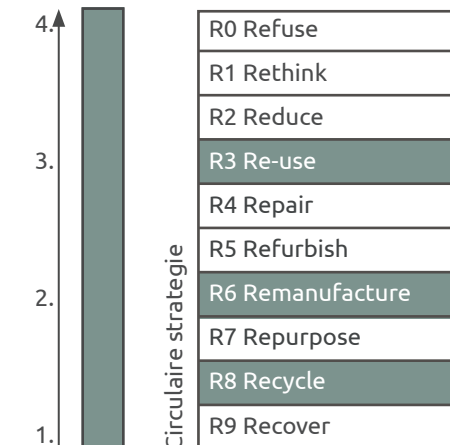

Bronnen

www.freement.nl
www.newhorizon.nl

Figuur 40. conXL & conXR

Bronnen

www.conxtech.com
www.skellet.com

MODULAIRE STAALSKELETEN

Staalbouw is door de lange levensduur en veelal standaard afmetingen bij uitstek geschikt voor hergebruik. Staalskeletbouwsystemen zoals SkeLlet en het ConX systeem spelen hierop in. SkeLlet is een bouwsysteem bestaande uit stalen profielen en een breed scala aan verbindingstukken. In de profielen zijn op vaste afstanden gaatjes geponst waar de verbindingstukken in passen. Met

Figuur 41. SkeLlet

SkeLlet kunnen allerlei gebouwen worden gebouwd. Het ConX systeem bestaat ook uit gestandaardiseerde balken en verbindingstukken.

Aandachtspunten en tips

De informatie over assemblage moet worden vastgelegd (materiaalpaspoort), zodat de onderdelen uit elkaar kunnen worden gehaald.

Figuur 43. SkeLlet

Figuur 42. SkeLlet

Figuur 44. conXL & conXR

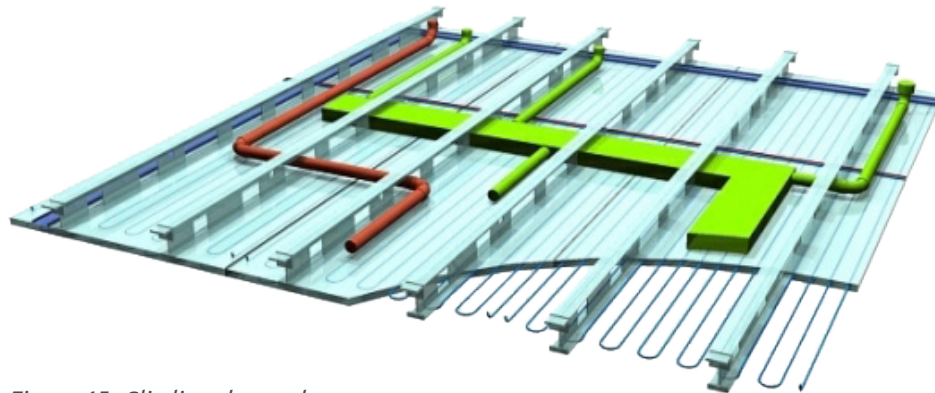
FLEXIBELE VLOERSYSTEMEN

Vloeren in een bouwwerk bepalen voor een groot gedeelte de flexibiliteit tijdens de gebruiksfase van een gebouw, met name bij vloeren waar installaties in de vloer zijn verwerkt. Bij flexibele vloeren zoals de ides vloer en de Slimline vloer zijn de installaties losmaakbaar verwerkt in de vloer, zodat ze makkelijk te bereiken zijn voor onderhoud en

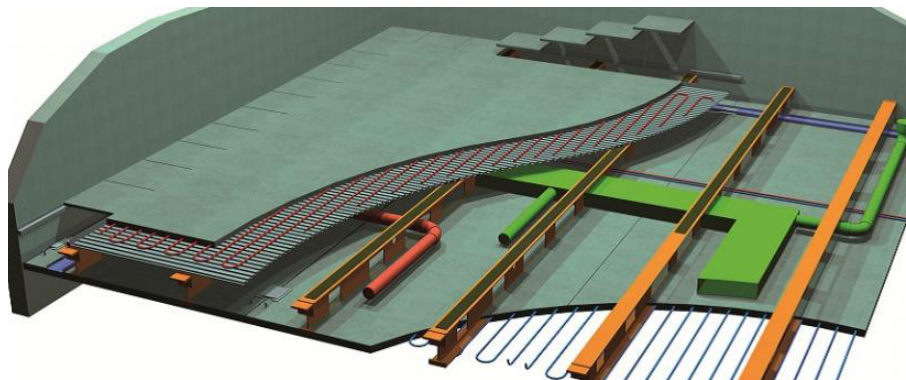
aanpassingen. Vooral voor kantoren is dit handig: de installaties kunnen worden verlegd als de indeling van het kantoor moet worden aangepast.

Aandachtspunten en tips

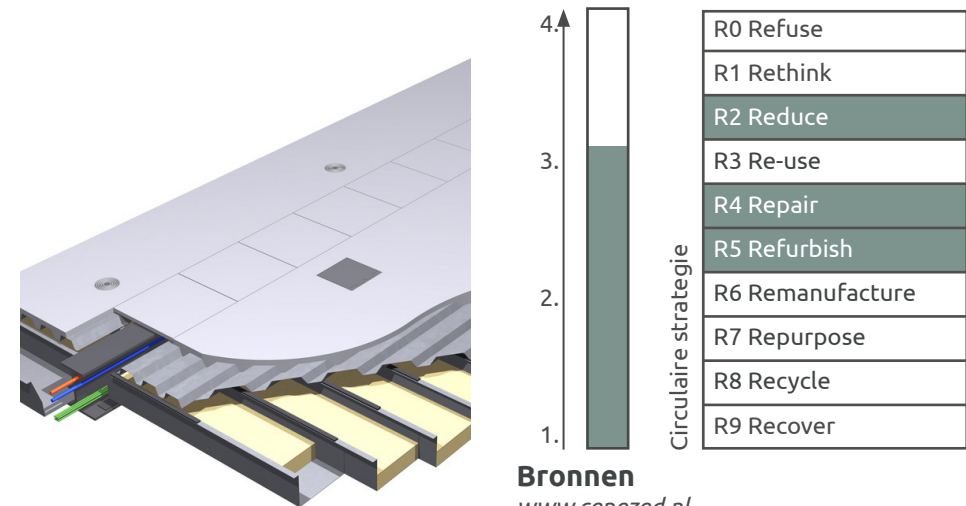
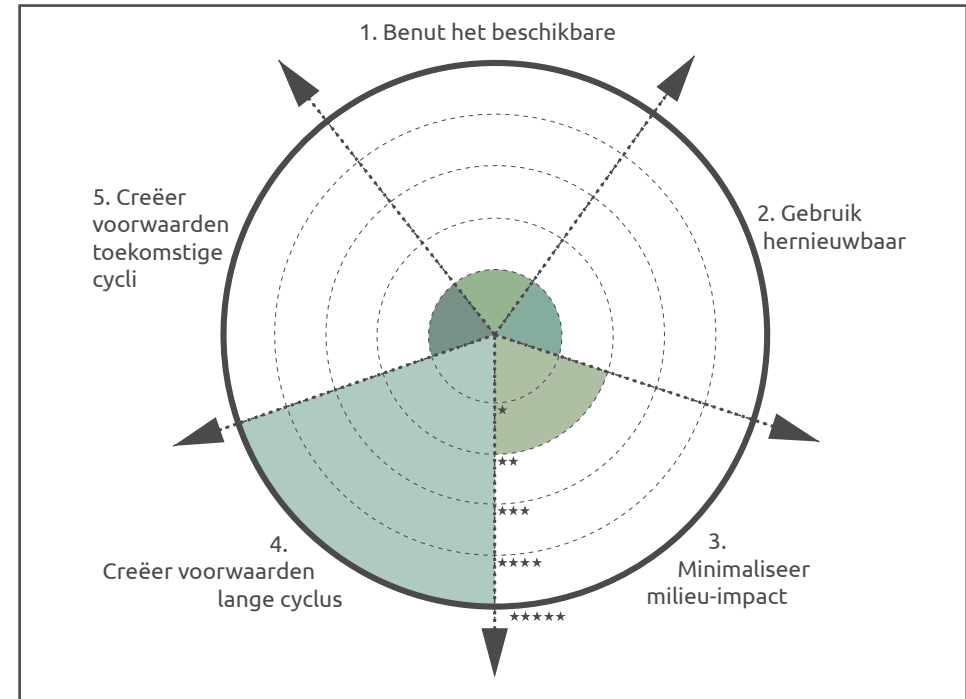
De gebruiker moet de informatie over waar de leidingen liggen wel ter beschikking hebben om de installaties makkelijk te kunnen verleggen (materiaalpaspoort).

Figuur 45. Slimline vloer opbouw

Figuur 46. Slimline vloer opbouw

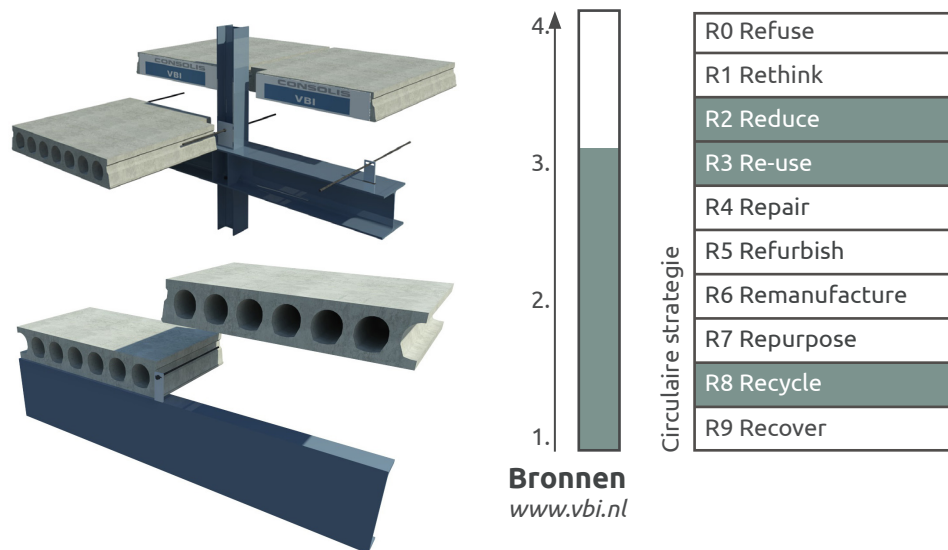
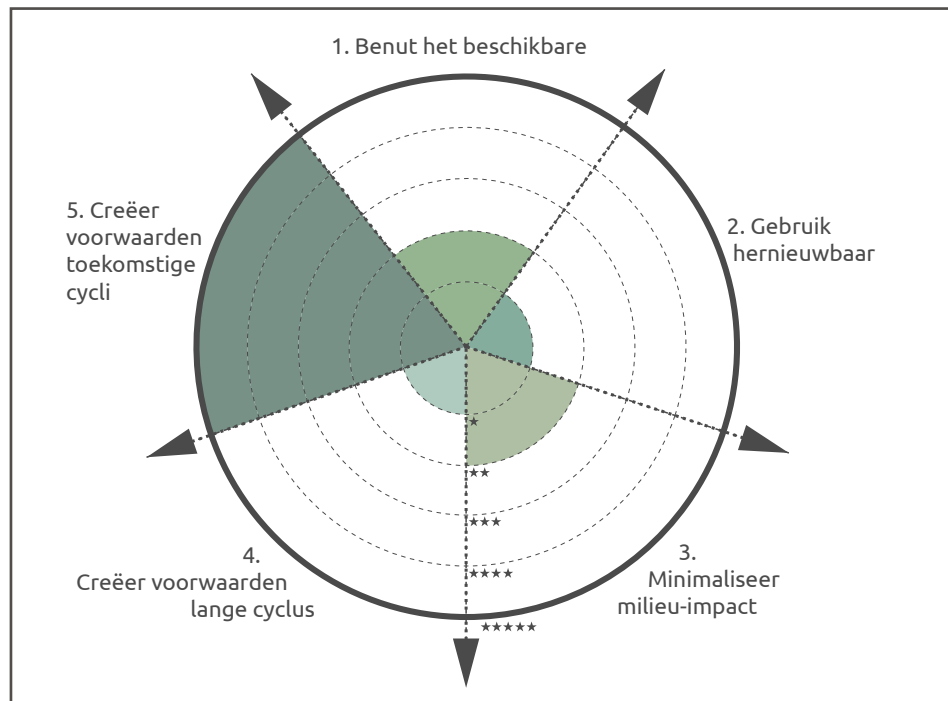
4.	R0 Refuse
	R1 Rethink
3.	R2 Reduce
	R3 Re-use
	R4 Repair
	R5 Refurbish
2.	R6 Remanufacture
	R7 Repurpose
1.	R8 Recycle
	R9 Recover

Bronnen

www.cepezed.nl

www.slimlinebuildings.com

Figuur 47. ides vloer

Figuur 48. Opbouw kanaalplaatvloer

CIRCULAIRE KANAALPLAATVLOER

VBI heeft een remontabele en circulaire kanaalplaatvloer op de markt gebracht. De kanaalplaatvloer is gemaakt uit secundaire bindmiddelen, heeft beperkt materiaalgebruik en valt te de- en remonteren. De nadruk ligt op remontage: in het verleden zijn experimenten uitgevoerd met demontabele kanaalplaten, maar vaak valt hergebruik tegen, door

bijvoorbeeld weinig tolerantie in de gebruikte verbindingen. De remontabele kanaalplaatvloer is te bouwen zonder druklaag of sleufsparingen en door de staalconstructie waar de kanaalplaat op rust te gebruiken als trekband rondom de vloervelden. Hierdoor kunnen de kanaalplaten zonder schade makkelijk worden verwijderd.

Figuur 49. Montage kanaalplaatvloer

Figuur 50. Montage kanaalplaatvloer

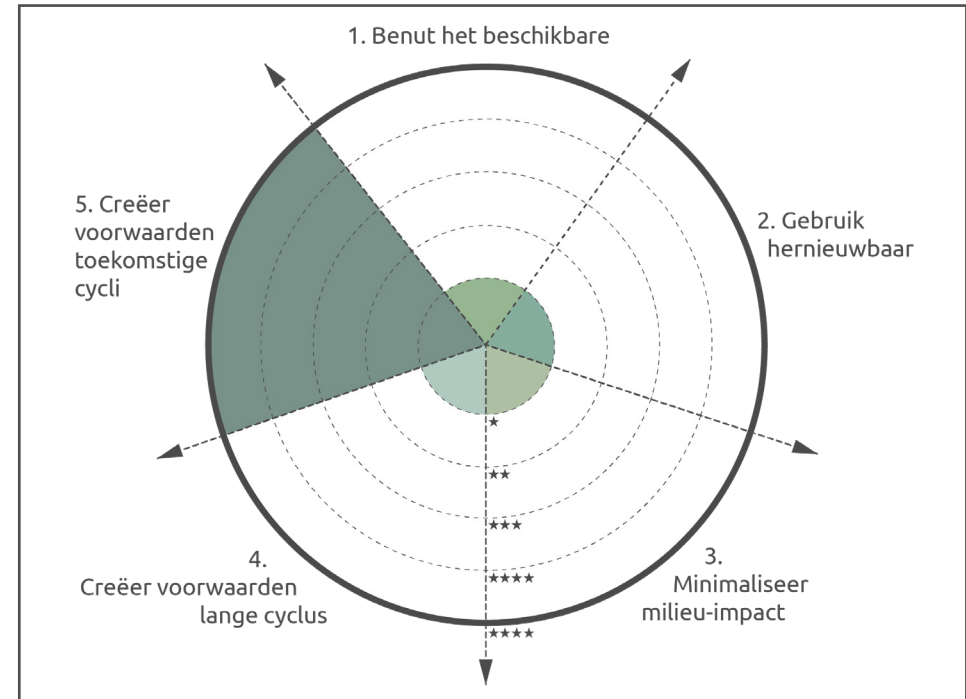
DEMONTABELE GEVELSTEEN

Gevelstenen en bakstenen die met natte mortel aan elkaar zijn verbonden eindigen nu als bouwafval, waar ze in het beste geval als laagwaardig puin worden gedowncycled voor de wegenbouw. Daarnaast is traditioneel metselen arbeidsintensief en is er een tekort aan goede metselaars. Er zijn alternatieven: gevelstenen die droog aan elkaar worden verbonden of geklikt, zoals Clickbrick, FacadeClick en Fixbrick, en daarom in een nieuw leven zijn te hergebruiken. ClickBrick bakstenen zijn strengpersstenen die na productie op exacte maat worden gefreesd en via RVS clips worden verbonden. ClickBrick heeft een retourgarantie, en een Cradle to Cradle certificaat. Het verwerken

van ClickBricks vereist geen vaktechnische kennis. FacadeClick en Fixbrick zijn soortgelijke systemen.

Aandachtspunten en tips

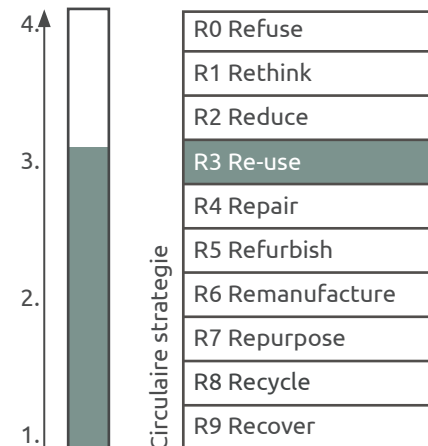
Nadeel van de kliksystemen is dat ze niet dragend zijn: een dragende binnenmuur is altijd nodig. Ook zijn de systemen niet water- en luchtdicht, ze zijn in feite versiering die aan de dragende muur moet worden verankerd. De kliksystemen leveren ook een ander, veel strakker gevelbeeld op, met kleinere voegen. Voordelen zijn dat de gevelonderhoudsarm is door het ontbreken van voegen, en uiteraard de potentie om de stenen te hergebruiken.

Figuur 51. het ClickBrick systeem

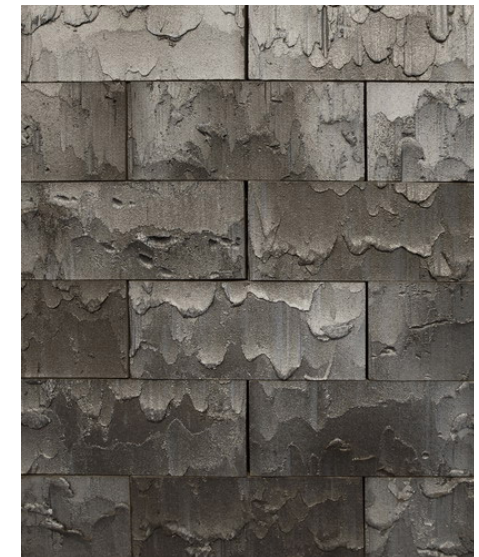

Figuur 52. het FacadeClick systeem

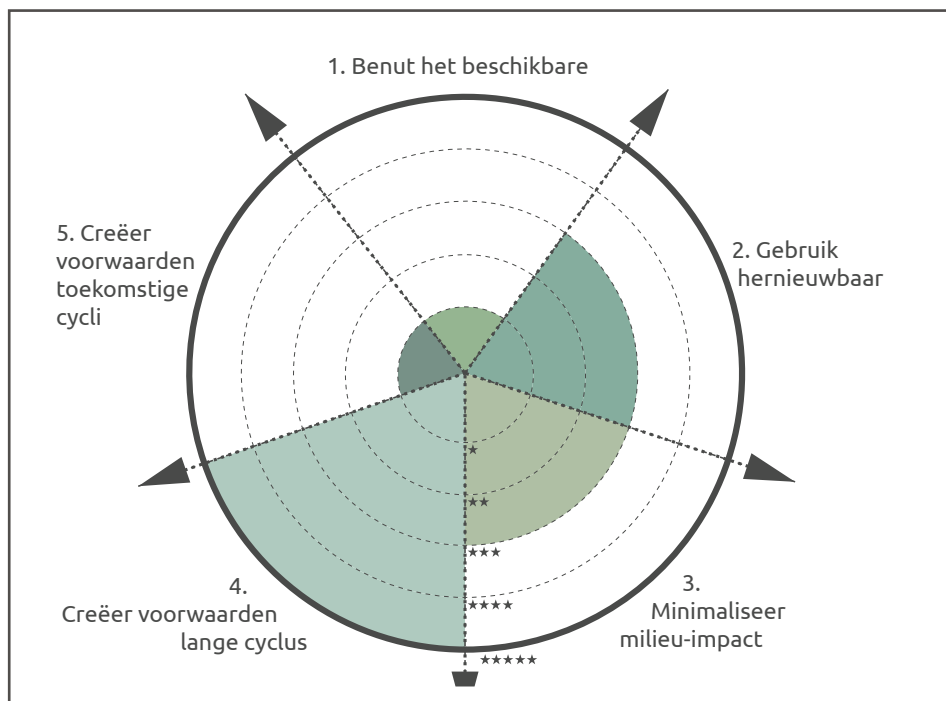

Bronnen

www.daasbaksteen.nl
www.facadeclick.be

Figuur 53. uitstraling ClickBrick gevel

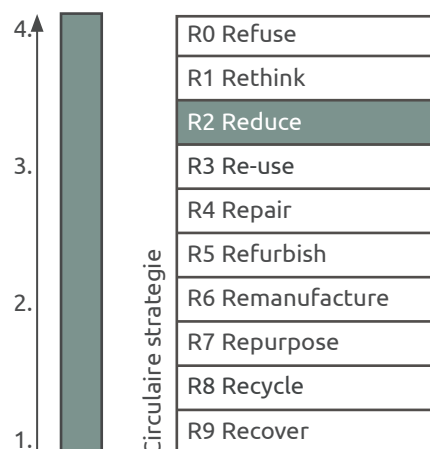
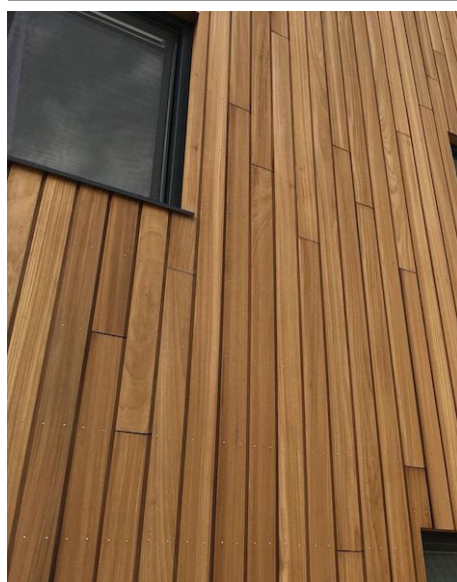
VERDUURZAAMD ZACHTHOUT

Tropisch hardhout gebruiken voor de bouw komt met een vanzelfsprekende negatieve milieu-impact door o.a. ontbossing en transport. Gelukkig kunnen ook snelgroeiende bomen die zachthout leveren op milieuvriendelijke wijze worden verhard en verduurzaamd door verschillende processen, waaronder acetylatie en thermische modificatie. Hierdoor krijgen deze houtsoorten betere eigenschappen, zonder lak toe te hoeven voegen. Accoya en Thermowood zijn voorbeelden van bedrijven die hout d.m.v. respectievelijk acetylatie en thermische modificatie verduurzamen.

Accoya levert producten zoals gevelbekleding, kozijnen, terrassen en GWW-toepassingen. Thermowood is geschikt voor verschillende toepassingen, maar zien we vaak als gevelbekleding.

Aandachtspunten en tips

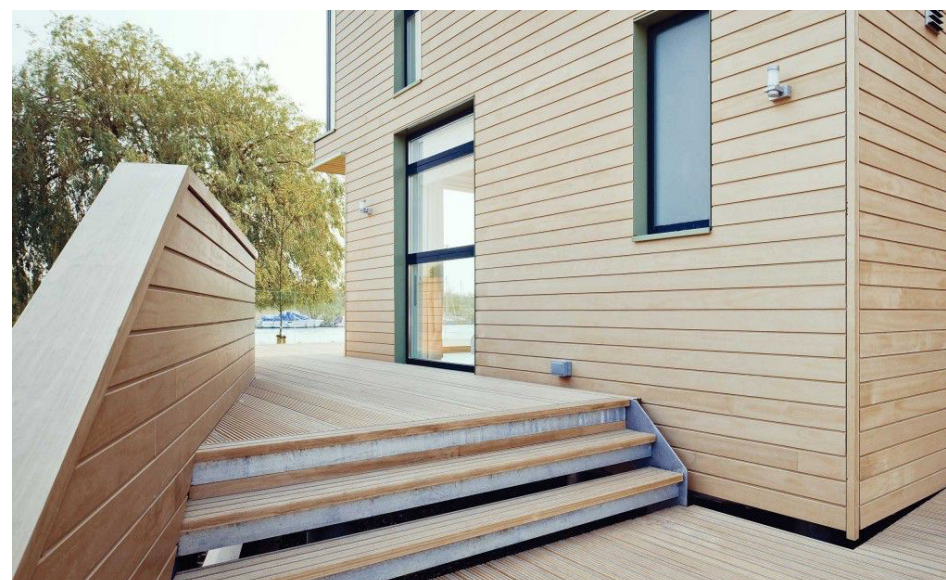
Nadeel is dat de buigsterkte van hout kan verminderen door thermische modificatie. Ook moet op de toepassing worden gelet. De gebruiker mag het hout niet lakken of schilderen, omdat het hout alleen zonder additieven biologisch afbreekbaar is. Zonder additieven kunnen de houtsoorten hetzelfde worden verwerkt als onbehandeld hout.

Bronnen

www.thermowood.fi
www.accoya.com

Figuur 54. Thermowood gevel

Figuur 55. Accoya houtafwerking

CALOSTAT

Bij isolatiematerialen met een zeer hoge prestatie is recycling en afvalverwerking vaak een aandachtspunt. Hardschuim resol platen en PIR platen zijn bijvoorbeeld thermosets, waardoor het materiaal niet kan worden versmolten en nog een keer gebruikt. De enige optie is shredding, en het verwerken van de resten als laagwaardig granulaat of vulling.

Er zijn gelukkig recyclebare alternatieven, zoals Calostat. Een betrekkelijk nieuw, hoogwaardig isolatiemateriaal. Het is gemaakt

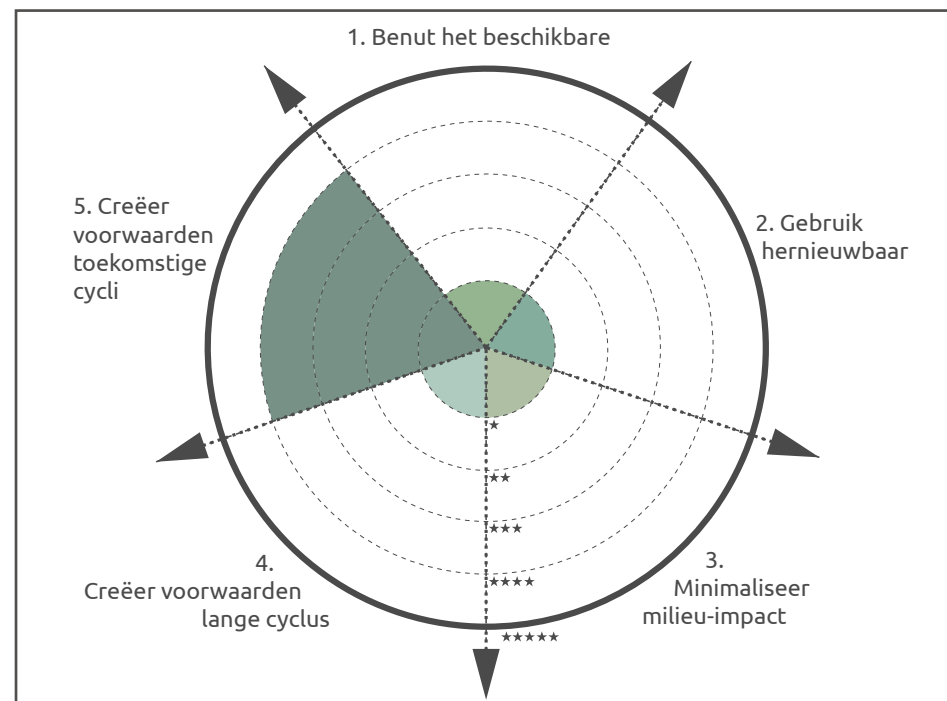
uit voornamelijk siliciumdioxide, oftewel silica. In de natuur komt siliciumdioxide veel voor: het is het hoofdbestanddeel van kwarts. Calostat is Cradle to Cradle Gold gecertificeerd. De lambda waarde is slechts 0,019 W/mK. Daarnaast is het onbrandbaar, waterdampdoorlatend, ongevoelig voor schimmels en volledig recyclebaar.

Aandachtspunten en tips

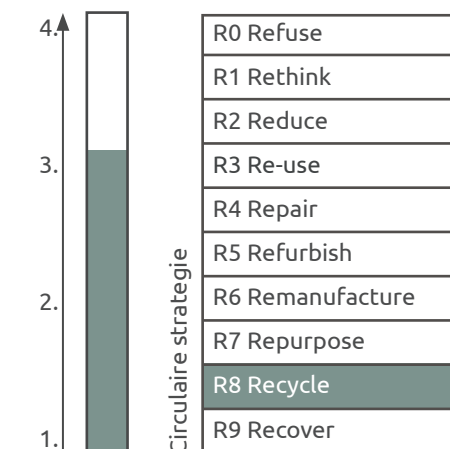
Nadeel is dat de milieupact groot is vergeleken met standaard isolatiematerialen zoals steenwol (volgens de EPD van beide materialen).

Figuur 56. toepassingsmogelijkheden Calostat

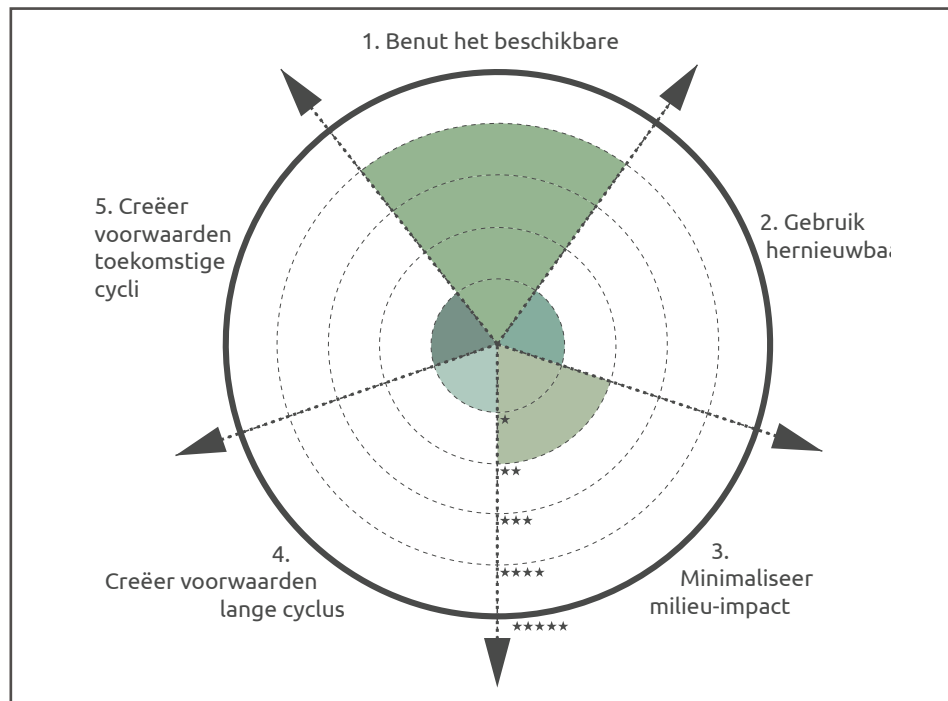

Figuur 57. onbrandbaarheid Calostat

Bronnen

www.calostat.com

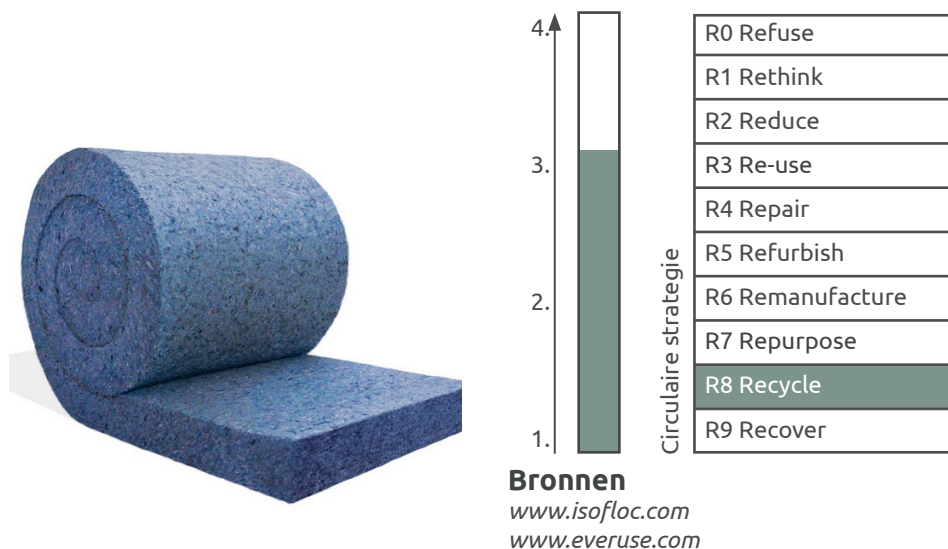
SECUNDAIRE ISOLATIE

Veel materialen kunnen een tweede leven krijgen in de vorm van isolatie. Verschillende isolatieproducenten zien hier kansen in. Voor deze isolatieproducten worden de grondstoffen uit secundaire stromen gehaald, en daarmee die materialen een nieuwe functie gegeven.

Een bekend en vaak toegepast voorbeeld is Metisse, welke oud katoen (o.a. uit spijkerbroeken) gebruikt als grondstof. Ook oud papier en karton kan een tweede leven krijgen in de vorm van cellulose isolatie, zoals Everuse en Isofloc met hun producten laten zien.

Aandachtspunten en tips

Aandachtspunt is wel dat sommige van deze isolatieproducten ook als downcycling kunnen worden gezien: nadat de spijkerbroek in Metisse is gegaan, zal er nooit meer een ander, hoogwaardig product van kunnen worden gemaakt. Isolatiemateriaal maken uit zulke producten moet daarom de laatste stap van de keten zijn, wanneer andere hoogwaardige toepassingen niet meer mogelijk zijn. Deze isolatieproducten zijn ook niet voor elke toepassing geschikt: Isofloc kan bijvoorbeeld alleen als inblaasisolatie worden verwerkt. Besteed dus aandacht aan technische eisen.

Figuur 58. Metisse isolatie

Figuur 59. Isofloc

Figuur 60. Everuse

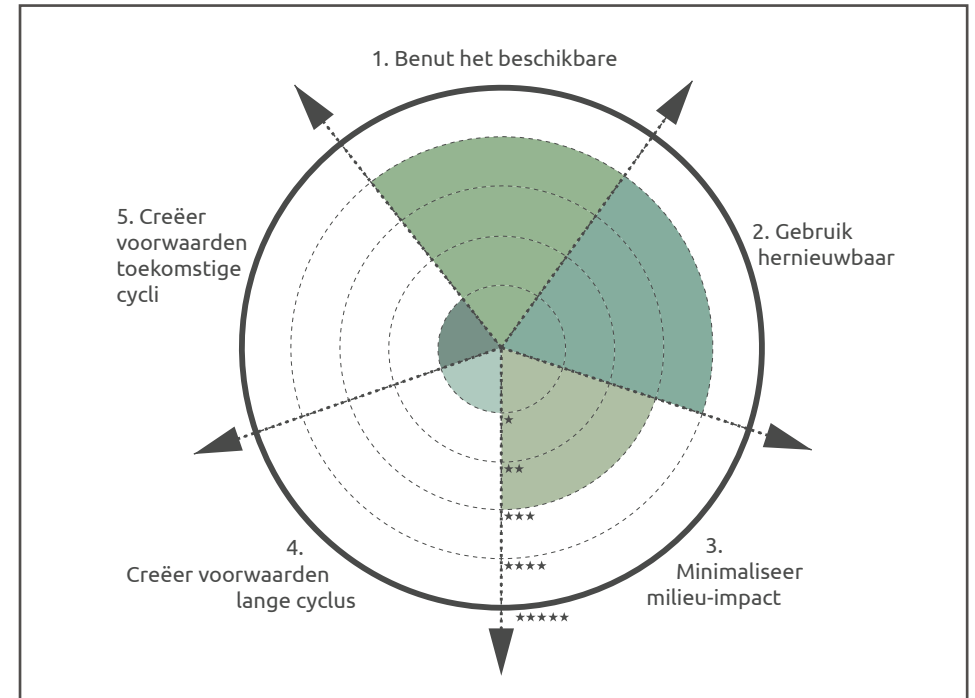
BIOBASED ISOLATIE

Naast isolatie uit secundaire grondstof, kan de bouwer ook kiezen voor isolatie uit biobased materialen of een biobased afvalstroom. Er is een breed scala aan producten op de markt. Kies bijvoorbeeld voor IsoVlas, isolatie uit vlas, een restproduct van de linnenproductie. Of Thermo Jute, isolatiemateriaal gemaakt uit o.a. oude jutezakken, die slechts eenmalig als verpakkingsmateriaal worden gebruikt. Houtvezel is ook geschikt als grondstof voor isolatie: geproduceerd door bijvoorbeeld Homatherm. De innovatie op het gebied van biobased isolatiematerialen staat ook niet stil. Ecovative Design is bezig met het ontwikkelen van isolatie uit

mycelium, het netwerk van de draden van een schimmel. Mycelium kan in een mal binnen een aantal dagen groeien tot de gewenste vorm van het eindproduct. Ook biobased plastics kunnen in isolatiemateriaal worden verwerkt. Isobouw heeft hier mee geëxperimenteerd met BioFoam.

Aandachtspunten en tips

Deze isolatieproducten vereisen aandacht bij de bewerkingsprocessen. Om ze in de biologische kringloop te houden, moeten ze biologisch afbreekbaar zijn, en daarom moet worden gelet op de additieven. Biobased betekent nog niet biologisch afbreekbaar of composteerbaar.

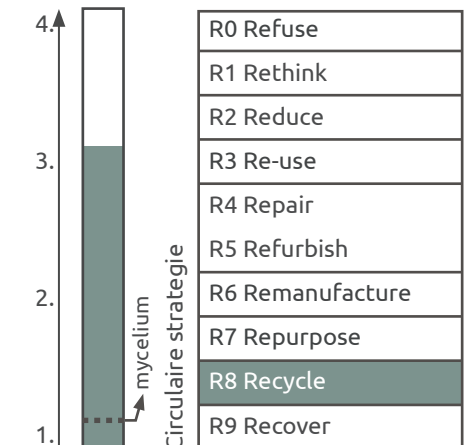
Figuur 61. Jute isolatie

Figuur 62. IsoVlas

Figuur 63. Homatherm

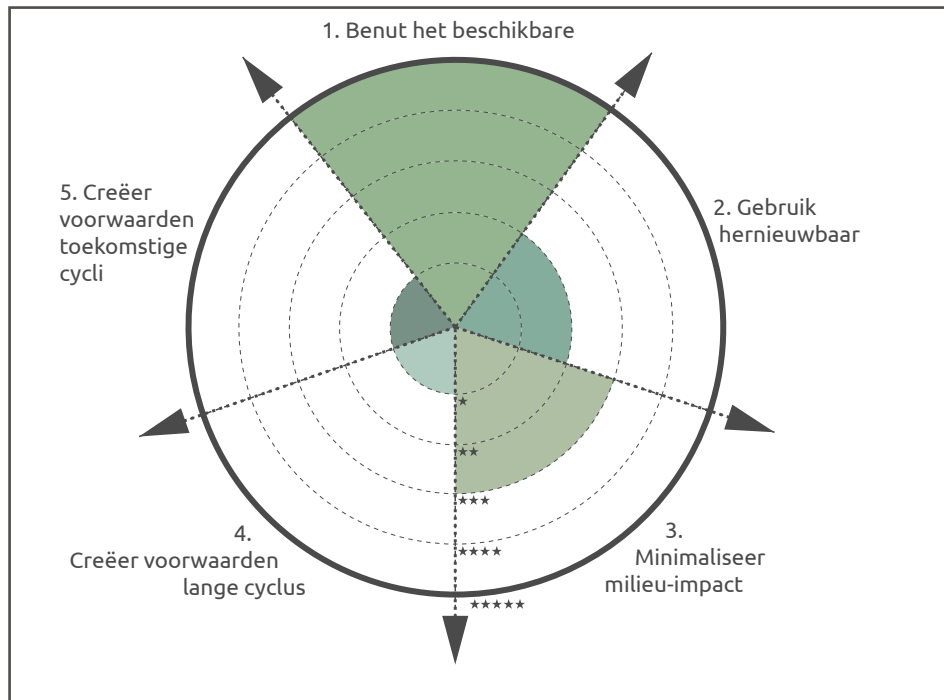
Bronnen

www.isovlas.nl

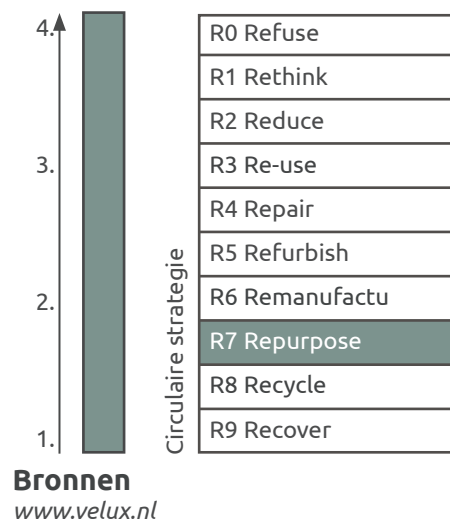
www.thermo-natur.de

www.isobouw.nl

www.ecovativdesign.com

Figuur 64. Velux reclaimed hout proces

KOZIJN UIT SLOOPHOUT

Hout wat uit oude gebouwen wordt geoogst is bruikbaar om toe te passen in nieuwe kozijnen en ramen. In samenwerking met grondstoffendelver A. van Liempd is VELUX een van de bedrijven die kozijnen uit sloop hout maakt. Velux bewerkt het hout tot nieuwe dakramen, waarbij de ramen dezelfde

kwaliteit hebben als nieuwe ramen. Het hout heeft een FSC 100% Recycled certificaat.

VELUX verlengt hiermee de levensduur van het hout met 30 tot 40 jaar. Daarnaast bespaart VELUX met het ontgonnen hout 30% nieuwe grondstoffen in de productie.

Figuur 65. v.l.n.r. Velux reclaimed hout proces

Figuur 66. gevel als dienst, VMRG

Figuur 67. Prototype circulaire keuken

Bronnen

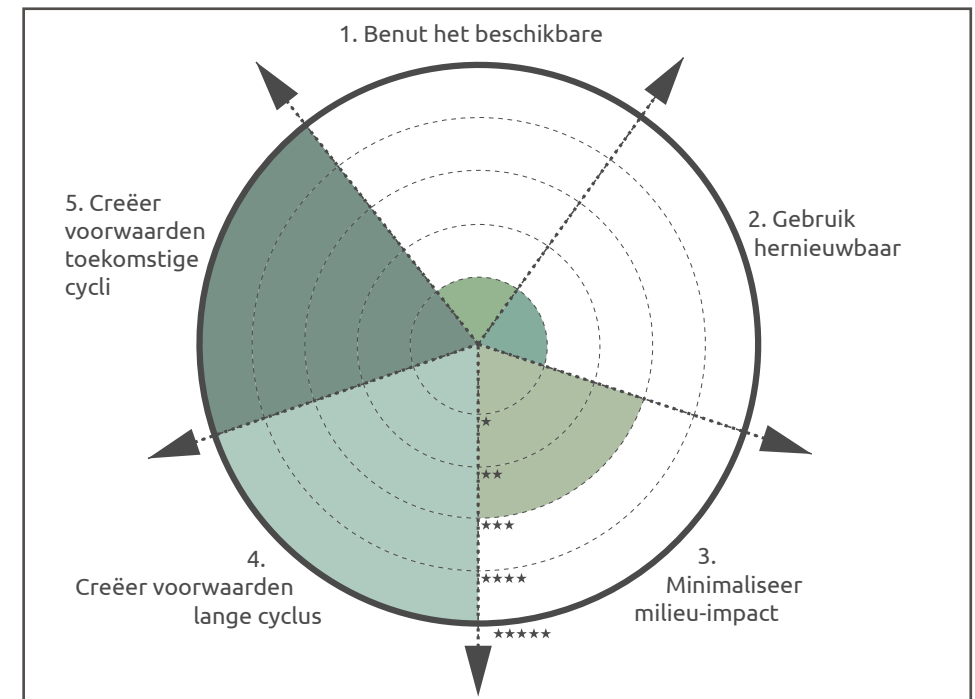
www.alkondor.nl
www.tudelft.nl

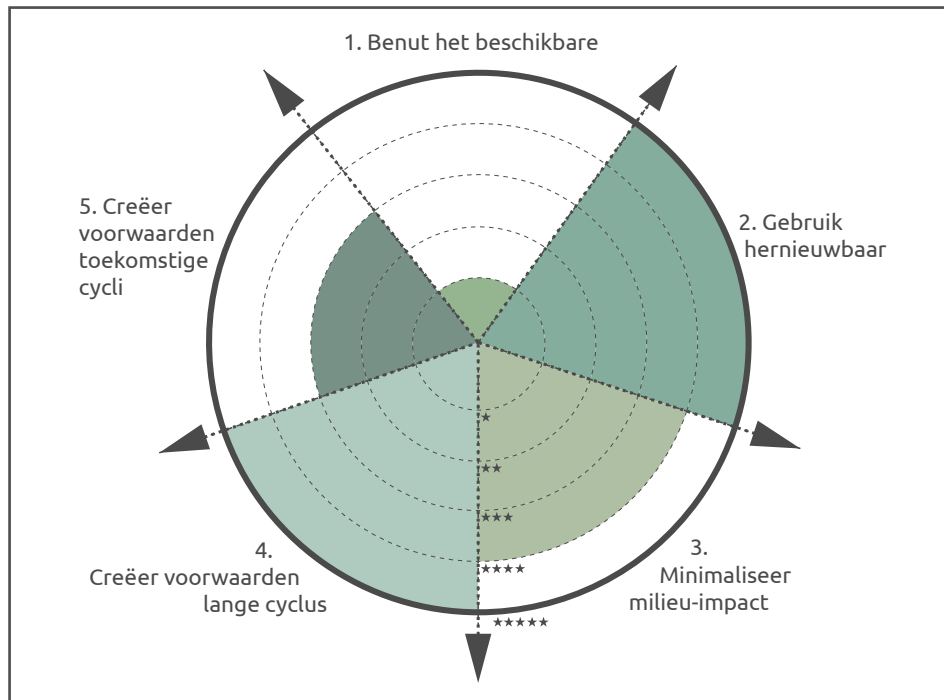
GEVEL ALS DIENST

VMRG, Alkondor en de TU Delft hebben samen met een consortium gevels als dienst ontwikkeld. De gevel blijft in bezit van de leverancier, de gebruiker leest de gevel en kan aan het einde van de contractduur kiezen voor een beter, nieuw exemplaar. De gevel voorziet in ventilatie, verwarming, koeling, zonwering en energetische opwekking. In het prestatiecontract zijn KPI's (kritieke prestatie indicatoren) afgesproken waar de gevel gedurende levensduur aan moet blijven voldoen.

Aandachtspunten en tips

Ook hier geldt - net als in het geval van de overige dienstmodellen beschreven in dit boekje (p. 10, 14, 18, 20, 22) dat het prestatiecontract en bijbehorende prestatiegaranties essentieel zijn voor het waarborgen van circulariteit. De invulling vereist daarom (juridische) bedachtzaamheid. Een extra uitdaging is dat een gevel een langcyclisch product is. De risico's die in het contract moeten worden gemanaged, zoals faillissement, zijn groter bij langere levensduren.

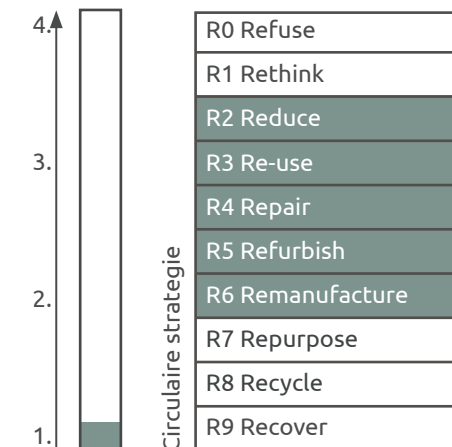

CIRCULAIR KOZIJN

Trebbe, BUVA, Westerveld en Nederlof hebben een circulair kozijn op de markt gebracht. Ze hebben een aantal circulaire strategieën toegepast op het kozijn. Het kozijn heeft ten eerste een langere levensduur dan standaard kozijnen door zijn lichte kleur en diepere negge. Door de lichte kleur werkt het hout minder en door de diepe negge heeft het hout minder te verduren van weersomstandigheden, waardoor minder onderhoud nodig is. Het kozijn heeft ook een hoge mate van demontabiliteit. Daarnaast zijn de verschillende materialen in het kozijn gelabeld, zodat duidelijk is uit welk materiaal ze bestaan. Na demontage

zijn de verschillende materialen goed opnieuw te gebruiken. Ook is het kozijn smaller gemaakt waardoor 20% minder materiaal nodig is. Als laatste heeft het consortium binnen Europa alternatieven gevonden voor het vaak in kozijnen toegepaste tropische hout. De Europese houtsoorten, voorzien van een FSC- of PEFC keurmerk, komen in beeld doordat de kleur en negge van het kozijn is aangepast. De materialen hebben een kleinere transportafstand en zijn dus minder belastend voor het milieu. Trebbe geeft aan dat uit de LCA analyse blijkt dat door het circulair kozijn de CO₂ emissie gehalveerd wordt.

Bronnen

www.westerveld-nederlof.nl

www.trebbe.nl

Figuur 68. kozijnen Westerveld en Nederlof

Figuur 69. kozijnen Westerveld en Nederlof

GROENE GEVEL

Groene gevels dragen bij aan het bufferen van regenwater, waardoor het riool minder wordt belast. Ook dit past in een circulaire economie. Er zijn allerlei manieren om groene gevels aan te leggen. Enkele productvoorbeelden zijn o.a.: Semperegreenwall (modulaire Flexipanelen), Soundless Green

Wall Block (demontabele groene betonwand), Wonderwall Modular system (groene gevelsysteem van nature based composites), Modulogreen (modulaire groene gevel als buitenspouwblad), Mobilane (systeem met waterbesparend uitgangspunt) en Standing Garden (stapelbare groene gevel).

Figuur 70. Semperegreenwall

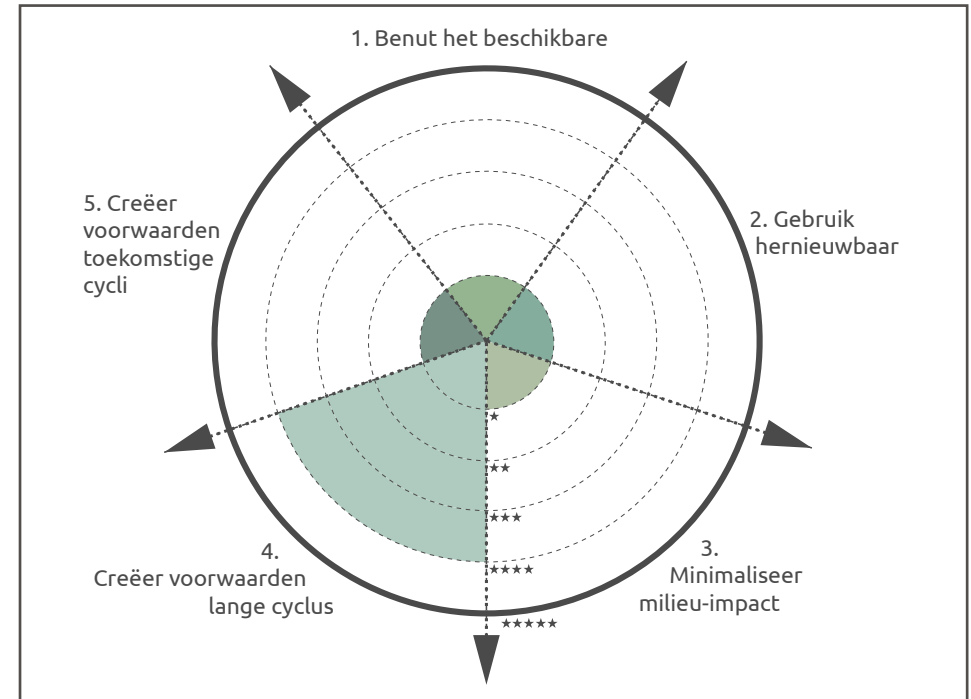
Figuur 72. Standing garden

Figuur 71. Soundless Green Wall Block

Figuur 73. Mobilane

R0 Refuse
R1 Rethink
R2 Reduce
R3 Re-use
R4 Repair
R5 Refurbish
R6 Remanufactur
R7 Repurpose
R8 Recycle
R9 Recover

Bronnen

www.copijn.nl
www.wallflore.nl
www.semperegreen.com
www.soundlessacoustics.com

Figuur 74. Modulogreen

BLAUWGROEN DAK

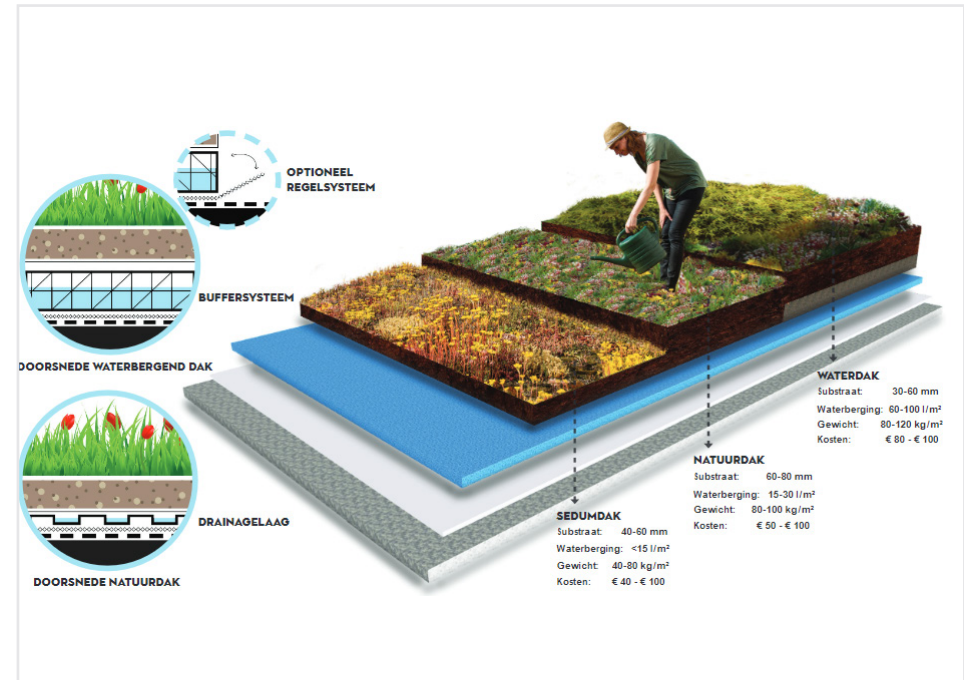
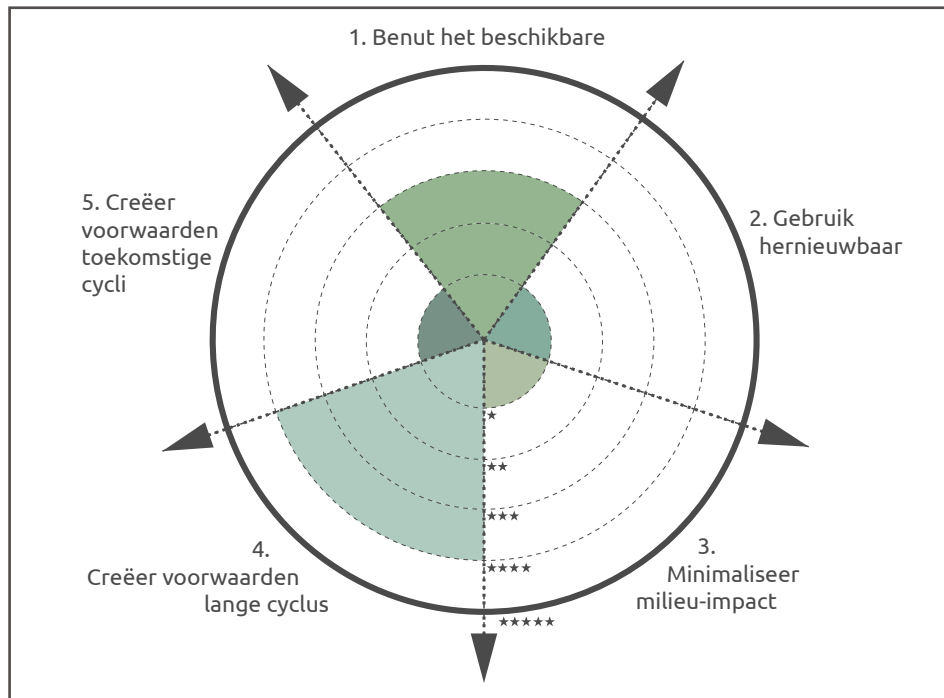
Een groot gedeelte van het hemelwater wat op Nederlandse daken valt vloeit rechtstreeks af op onze gemengde riolen. Door te zorgen voor waterretentie op het dak kunnen we meer regenwater bufferen en belasten we het riool minder. Ook deze watercyclus waarin dit water wordt hergebruikt (bijvoorbeeld voor het spoelen van toiletten) en gebufferd past in een circulaire economie.

Een simpele mogelijkheid om een

waterbufferend dak te maken is een groen dak, zoals een sedumdak. Groene daken beschermen ook de dakbedekking waardoor dit langer meegaat. Nog beter is de aanleg van een blauwgroen dak. Blauwgroene daken bevatten een extra buffersysteem, waardoor meer water kan worden opgeslagen.

Aandachtspunten en tips

Een nadeel is dat (blauw)groene daken dikkere dakpakketten en een zwaardere constructie vereisen.

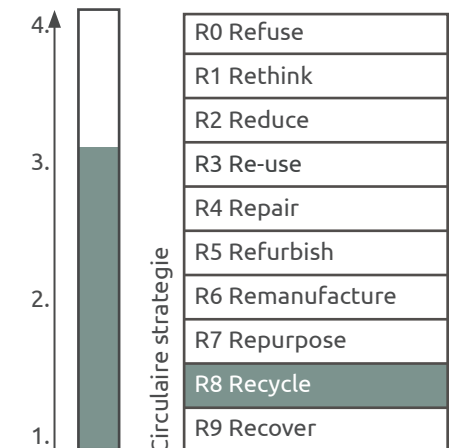
Figuur 75. opbouw Blauwgroen dak

Figuur 76. sedum dak

Bronnen

www.mijnwaterfabriek.nl

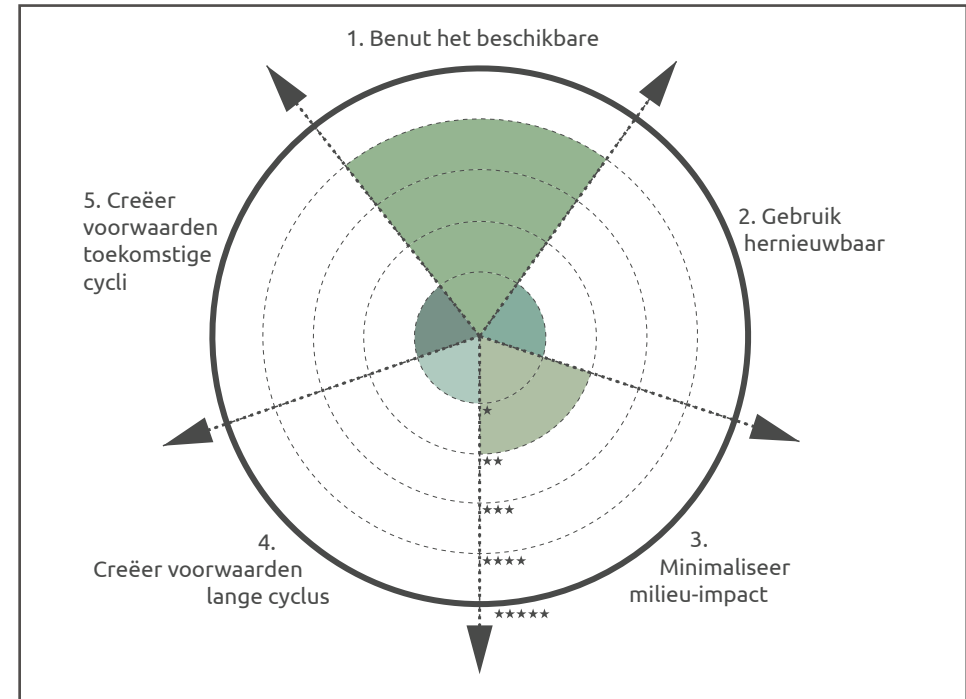
GERECYCLED BITUMENDAK

62% van alle dakbedekking in Nederland is gemaakt van bitumen. Grote hoeveelheden hiervan komen ieder jaar vrij bij renovaties en sloop. Bitumen zonder verontreiniging kan volledig gerecycled worden, wat een significante CO₂ besparing oplevert. Hiervoor komt de markt met verschillende initiatieven.

New Horizon Urban Mining levert samen met haar partners Icopal en ZND dakbedekking Citumen. Citumen ontstaat in vijf stappen. Eerst wordt oud bitumen ontmanteld en geshred. Het geshredderde materiaal gaat in de BiELSo (Bitumen Endless Life Solutions) recyclingmachine. Het

bitumen wordt vloeibaar, de vaste delen worden uit het vloeibare bitumen gezeefd en van het vloeibare bitumen worden nieuwe dakbanen gemaakt. New Horizon beweert dat 1 miljoen vierkante meter citumen 400 ton CO₂ oplevert.

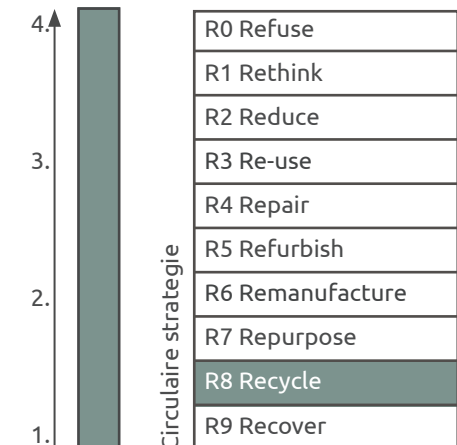
BRN, bitumen recycling Nederland is een vereniging van producenten en leveranciers van bitumen, en houdt zich bezig met het optimaal inzamelen van oud bitumen om zoveel mogelijk te hergebruiken en recycleren in de Benelux. Een andere organisatie die de recycling van bitumen in Nederland faciliteert en organiseert is Roof2Roof.

Figuur 77. Citumen

Figuur 78. aanleggen van bitumen

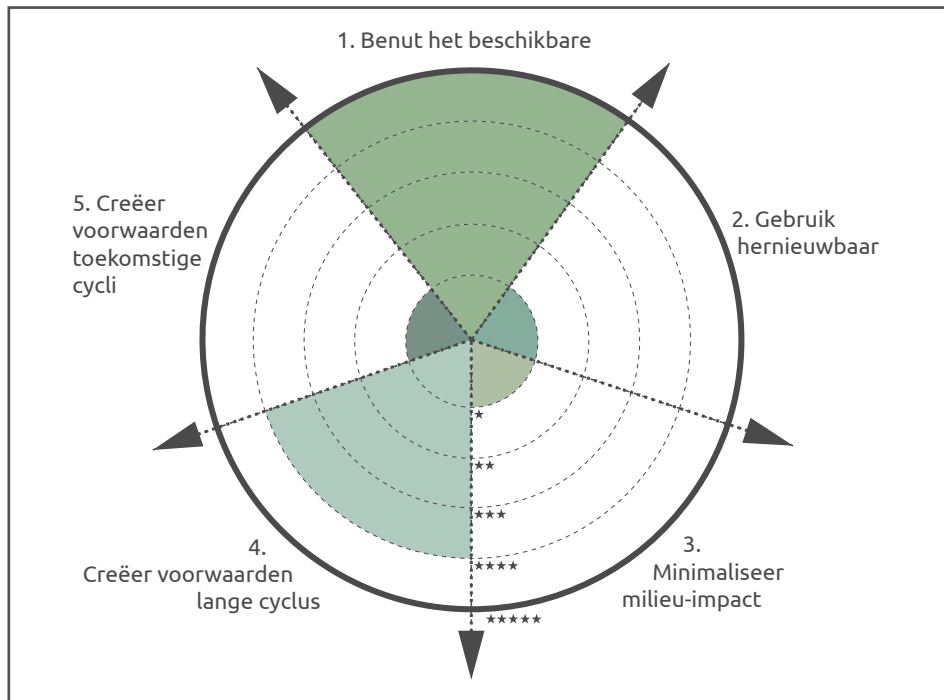

Bronnen

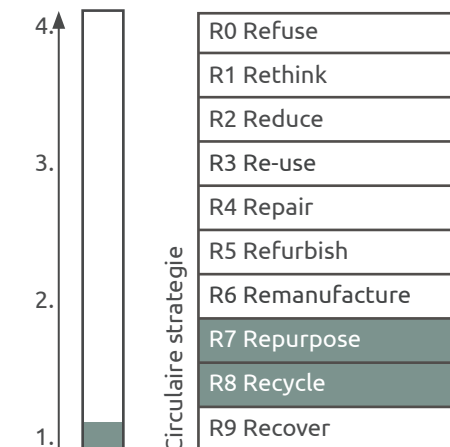
www.citumen.nl

www.brn.nl

www.newhorizon.nl

Figuur 79. Roostergoed

Bronnen
www.blauwdak.nl

ROOSTERGOED GROEN DAK

Tampons, condoms, soms een verdoemde telefoon, en vooral heel veel hygiënische doekjes. Jaarlijks wordt in Nederland 2,5 miljoen kilo van dit soort afval door de wc gespoeld. Al dit rioolafval verdwijnt nu nog direct in de verbrandingsoven. Omdat er veel vocht en kunststof tussen zit levert deze verbranding geen extra energie op.

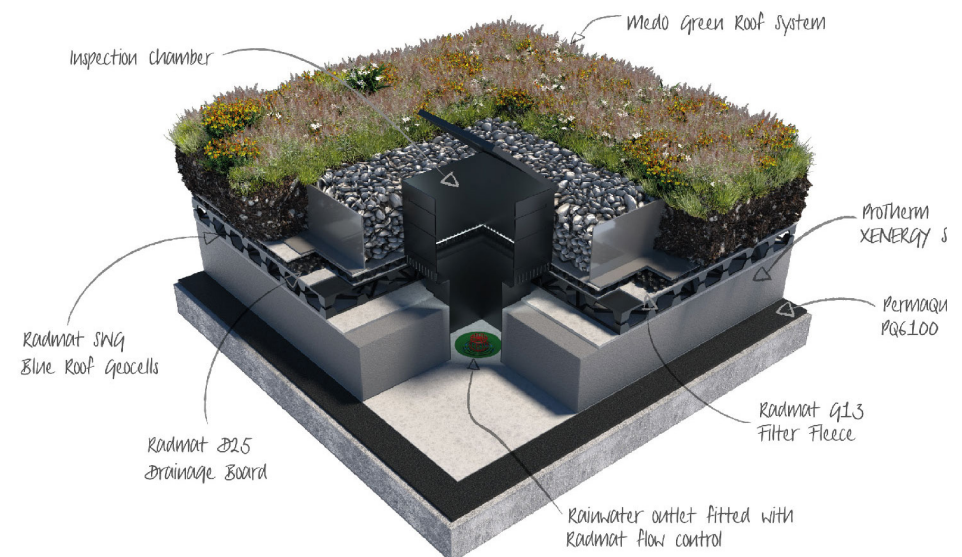
Het afval dat in de roosters van de waterzuiveraars terecht komt, wil BlueRoof¹ opvangen. Uiteindelijk wordt het afval, roostergoed, samengeperst tot platte platen. De platen vormen het substraat – de

ondergrond waar planten op kunnen groeien – voor op een groen dak. 'Op de huidige groene daken gebruiken ze lava', zegt Scharff. 'Maar substraat van rioolafval is veel duurzamer.'

Zo krijgt een echte afvalstroom toch een tweede leven in de vorm van een hoogwaardig groen dak.

Bluroof beweert dat met het product een CO₂ uitstoot van 5 kg per vierkante meter wordt voorkomen. Momenteel wordt het materiaal in pilots getest. Bluroof verwacht in 2020 de eerste daken met het roostergoed aan te kunnen leggen.

1 Let op: Bluroof is een merknaam en dus niet hetzelfde als blauwgroene daken (p.37)

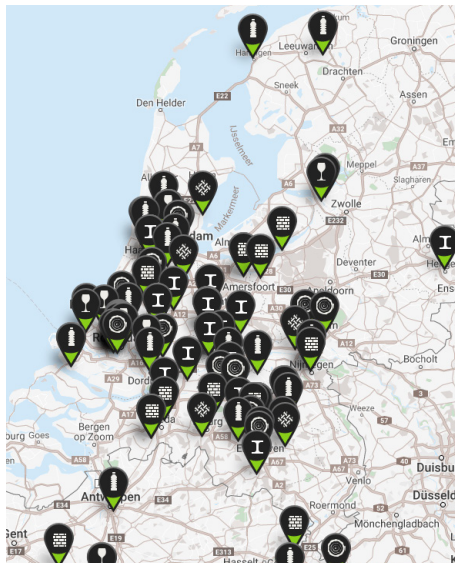
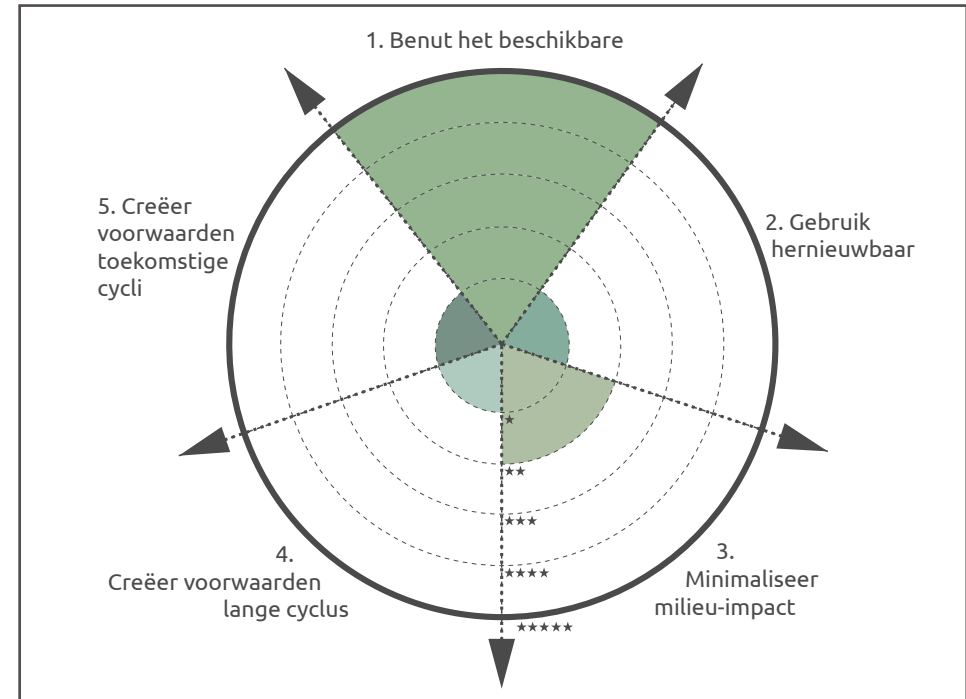

Figuur 80. Bluroof

MARKTPLAATS SECUNDAIRE MATERIALEN

Nederland kent een grote hoeveelheid aan secundaire materialen. In veel bouwkundige bestekken is opgenomen dat een aannemer eigenaar wordt van de materialen die vrijkomen uit sloop. Zonder een vraag naar deze materialen worden ze gestort, verbrand of gerecycled. Verschillende partijen stimuleren hergebruik van deze materialen door transparantie aan te brengen in het aanbod. Hierdoor kunnen de materialen een tweede leven vinden. Sommige producten zijn rechtstreeks bruikbaar, andere zijn te repareren of

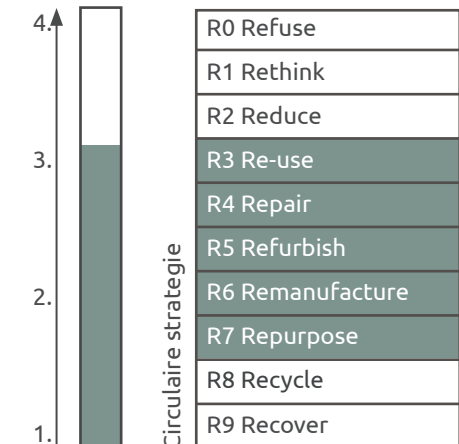
upcyclebaar in een nieuwe functie. Een fysieke winkel waar je terecht kunt om secundaire materialen te kopen is bijvoorbeeld de Bouwkringloop. De Bouwkringloop brengt restpartijen bouw- en sloopmaterialen samen in één locatie. Kringloopwinkels breiden hiermee hun aanbod uit met bouwmaterialen. Daarnaast heb je de digitale marktplaatsen de Oogstkaart, de marktplaats van Insert en gebruikte bouwmaterialen.com. Ook voor semi-overheden is er een marktplaats beschikbaar: overbijeoverheid.nl.

Figuur 81. oogstkaart.nl

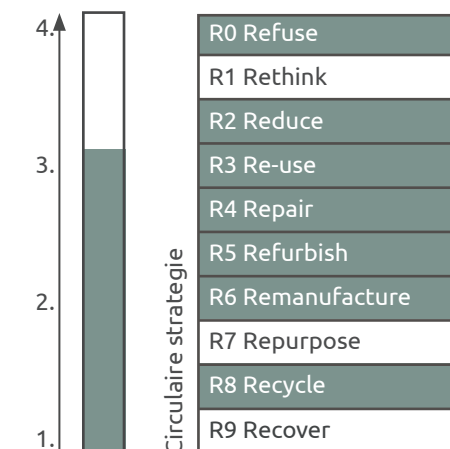
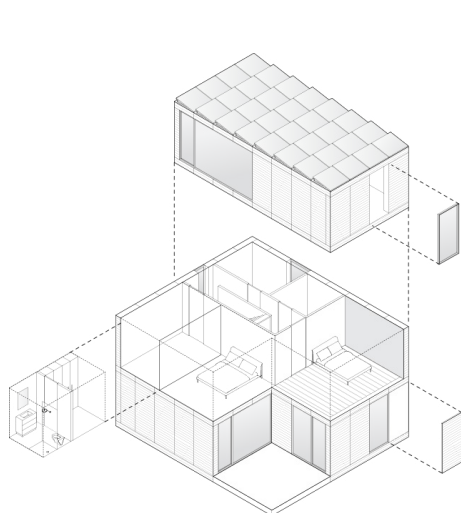
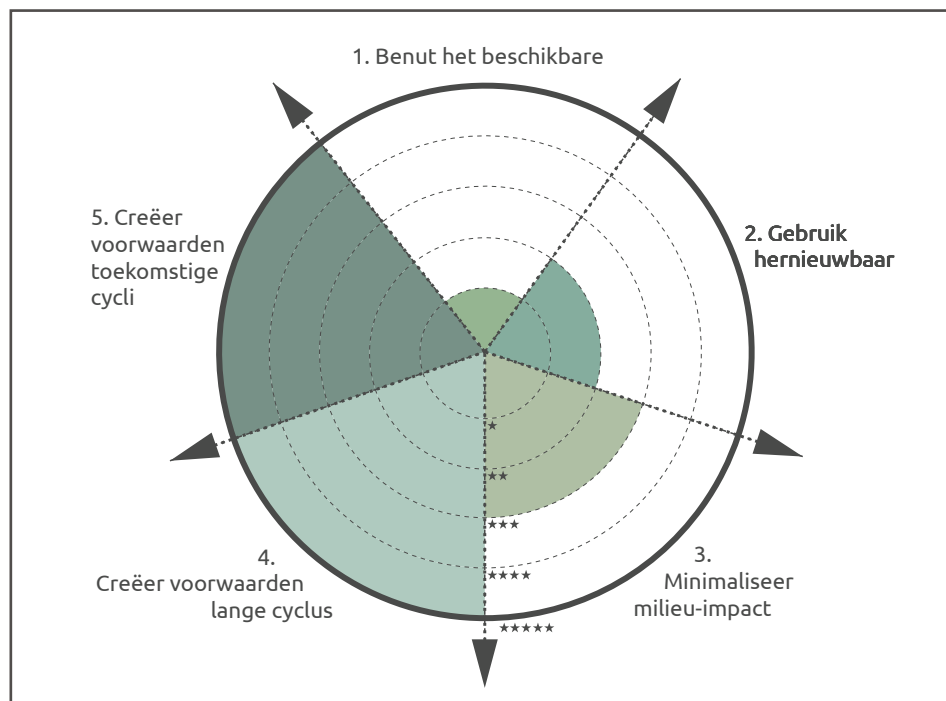

Figuur 82. opening van de bouwkringloop

Bronnen

www.oogstkaart.nl
www.bouwkringloop.repurpose.nl
www.marktplaats.insert.nl
www.gebruiktebouwmaterialen.com
www.overbijeoverheid.nl

Bronnen

www.bilt.info
www.snelwoning.nl
www.sustainerhomes.nl
www.optimaat.nl
www.heijmans.nl

Figuur 83. opbouw BILT woning

MODULAIRE WONINGEN

Door nieuwbouwwoningen modulaair, verplaatsbaar en remontabel te ontwerpen is het aannemelijker dat de woning of de bouwdelen een tweede leven tegemoet zullen gaan. Er zijn meerdere modellen op de markt, afhankelijk van de specifieke eisen.

De BILT woning is een 'IKEA huis', een overzichtelijk totaalpakket met gestandaardiseerde bouwdelen die de koper naar eigen behoefte samen kan stellen tot een totaalpakket. Een woning kan in zes weken worden gebouwd, en is volledig aanpasbaar aan toekomstige woonwensen. De Snelwoning heeft een andere insteek: een grondgebonden nul-op-de-meter woonconcept en leverbaar in zes varianten. De woning worden seriematig geproduceerd, en is demontabel en herplaatsbaar. Andere noemenswaardige voorbeelden van

circulaire, modulaire, flexibele of verplaatsbare woonconcepten zijn Optimaat, Heijmans One en Sustainer Homes. Deze concepten richten zich, in tegenstelling tot de BILT woning, meer op verplaatsbaarheid. We zien dus grofweg twee verschillende insteken bij modulaire woningen: concepten waarbij het draait om adaptiviteit, zodat de woning mee kan groeien met de veranderende wensen en juist daardoor een langere levensduur beschoren is, of concepten gefocust op verplaatsbaarheid.

Aandachtspunten en tips

Een aandachtspunt is dat zulke lichte, verplaatsbare woningen vaak snel opwarmen en afkoelen, wat niet energie-efficiënt is. Daarnaast is toekomstig hergebruik een voorwaarde voor woningen met korte levenscycli, omdat de milieu-impact over de levensduur anders hoog is.

Figuur 84. BILT woning

Figuur 85. Snelwoning

BIOBASED STRAATINRICHTING

Ook binnen de GWW krijgt circulariteit steeds meer een rol. Hout in straatbanken en stoelen is al decennialang gemeengoed, maar de laatste tijd experimenteren gemeentes met nieuwe biobased innovaties.

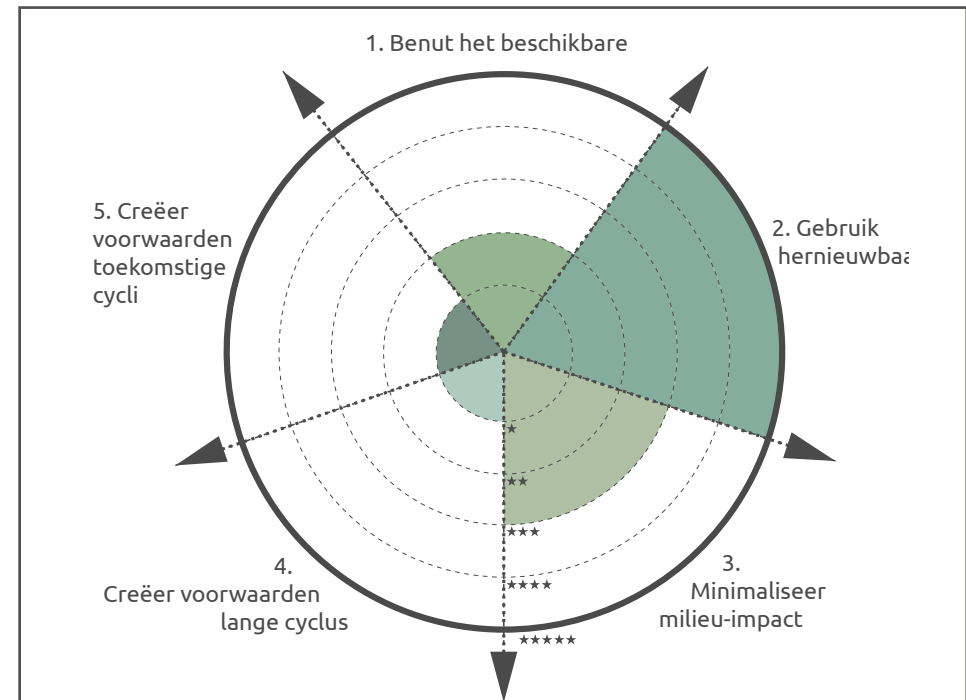
Bio Bound maakt bijvoorbeeld betonproducten zoals parkbanden, tegels, trappen en straatmeubels met olifantsgras als toeslagmateriaal. Het olifantsgras is afkomstig van de directe omgeving van Schiphol, waar het aanvankelijk bedoeld was om ganzen te weren van de landingsbanen. Bio Bound levert zijn producten met een Take Back System certificaat.

Klein maar fijn: in plaats van aluminium (straatnaam)borden kun je ook kiezen voor bamboeborden. Het Hofkwartier in Den Haag is al voorzien van 57 zulke bordjes.

Rijkswaterstaat test bij parkeerplaats Westkop een milieuvriendelijk alternatief voor vangrails uit verzinkt staal: biobased vangrails.

Aandachtspunten en tips

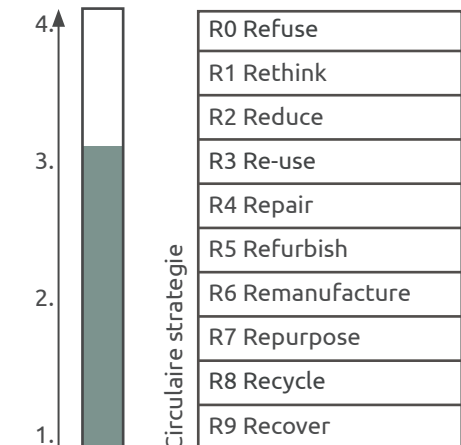
In het voorbeeld van de vangrails moeten deze aan bepaalde veiligheidseisen voldoen voor goedkeuring voor gebruik langs Nederlandse wegen. Er moet dus rekening worden gehouden met bestaande voorschriften.

Figuur 86. Biobound

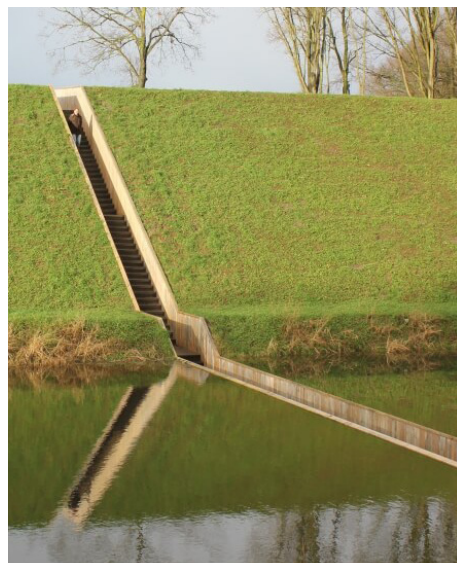
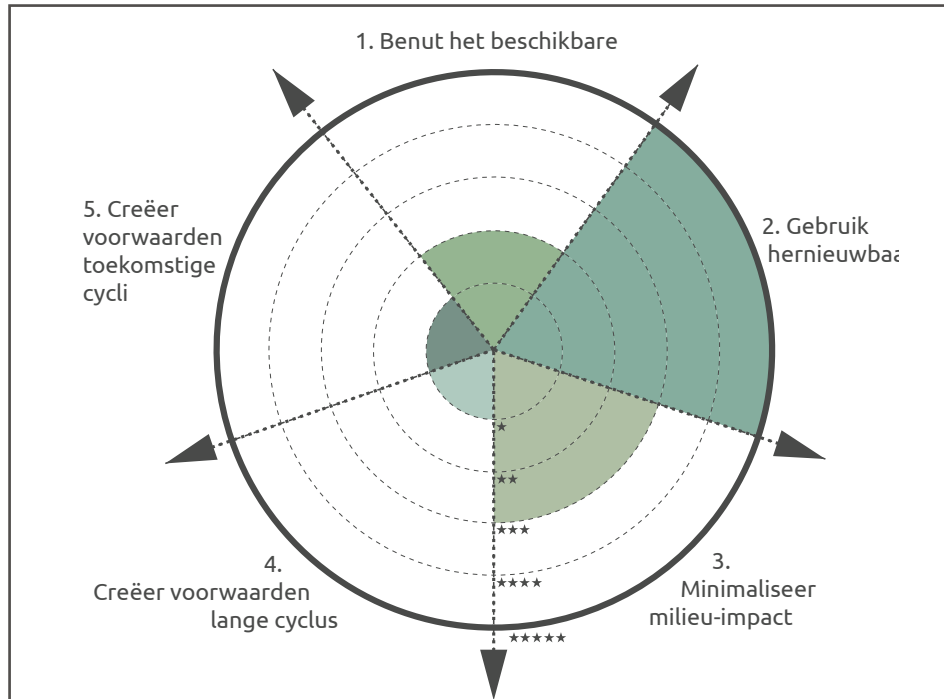

Figuur 87. biobased vangrails bij Westkop

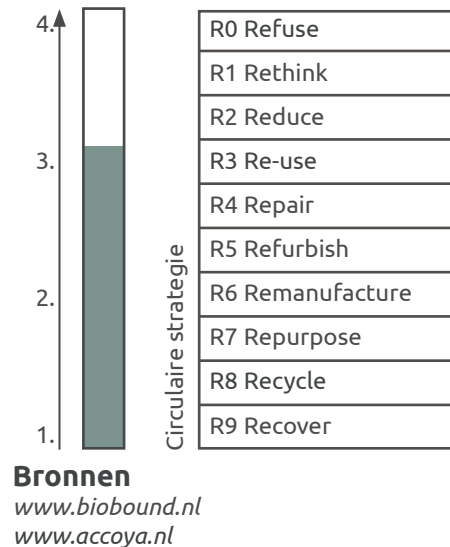

Bronnen

www.biobound.nl
www.accoya.nl

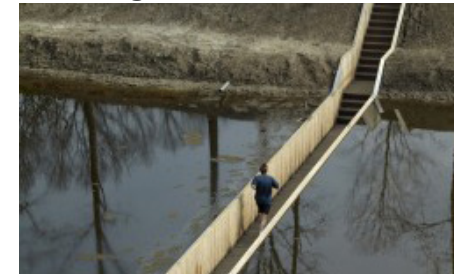
Figuur 88 Accoya Mozes brug

BIOBASED INFRASTRUCTUUR

Er bestaan ook biobased innovaties op het gebied van grotere infrastructuurprojecten.

De gemeente Bergen op Zoom heeft bijvoorbeeld een wandelbrug en de welbekende Mozes brug van Accoya gebouwd. Ook verkeersbruggen in de zwaarste klasse kunnen van Accoya worden gemaakt. Het materiaal is

Figuur 89. Accoya Mozes brug

gebruikt voor een 360 ton zware verkeersbrug in Sneek. De brug van 20 meter hoog en 40 meter lang bestaat uit gelamineerde stukken Accoya hout.

Het is de eerste houten brug ter wereld die geschikt is voor elk soort verkeer, inclusief zwaar vrachtverkeer.

Figuur 91. Accoya loopbrug

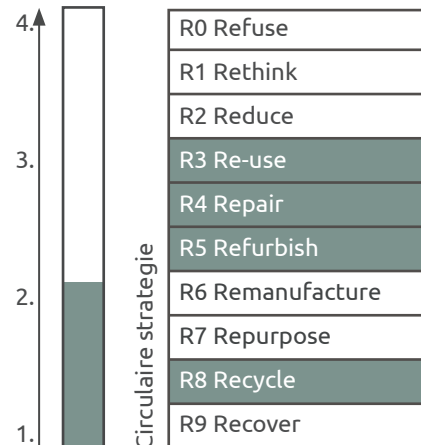
Figuur 90. Accoya brug in Sneek

Figuur 92. modulaire plastic straat

Figuur 93. plastic straat opbouw

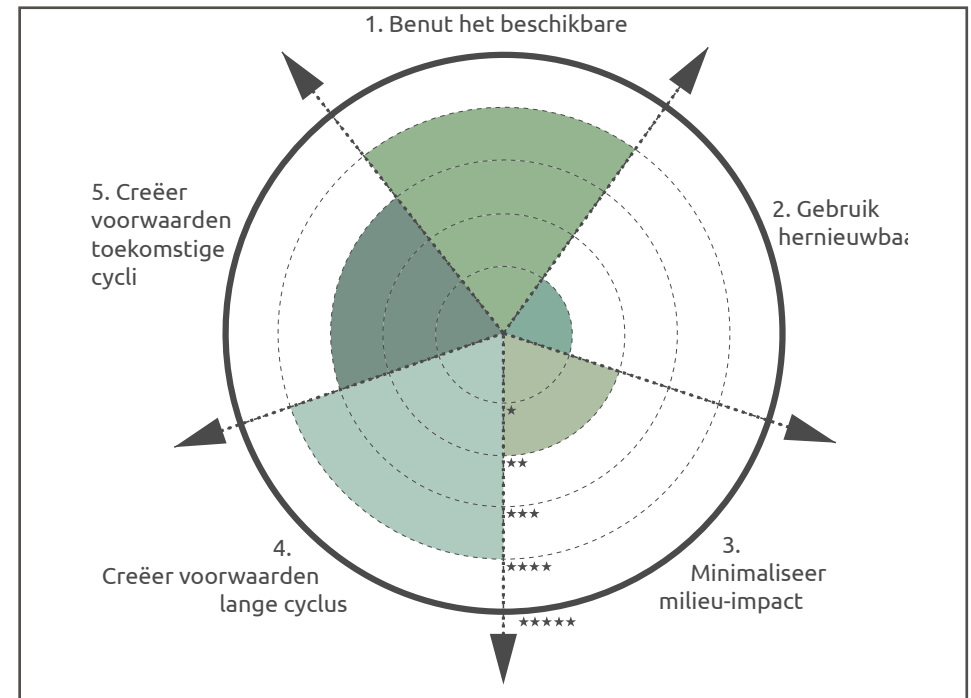
Bronnen
www.plasticroad.eu

PLASTIC STRAAT

Nederland kent meer dan 140.000 km aan wegdek. Dit wegdek wordt al jaren op traditionele wijze neergelegd. Bij aanpassingen aan de leidingen moet het wegdek geheel worden opgebroken. KWS komt daarom met het PlasticRoad-concept, een prefab, modulaire en holle wegconstructie op basis van gerecycled plastic. De PlasticRoad is snel aan te leggen, en het onderhoud is sneller, makkelijker en efficiënter uit te voeren ten opzichte van traditionele wegen. In de holle

ruimte kan water worden gebufferd en worden kabels en leidingen aangelegd, die makkelijk te bereiken, repareren en vervangen zijn. Omdat de straat zo licht is, is er ook minder kans op het inzinken van de grond eronder.

In Zwolle is in 2018 de eerste PlasticRoad neergelegd. De straat bevat evenveel gerecycled plastic als 218.000 plastic bekertjes. Giethoorn is als tweede de trotse eigenaar van een PlasticRoad.

NAWOORD

Dit boek bevat inspirerende voorbeelden van circulaire producten en diensten waar u mee aan de slag kunt in uw bouwpraktijk. Om toe te gaan naar een circulaire economie, is het namelijk hoog tijd om woorden om te zetten naar daden.

Wees vooral creatief in hoe u producten en diensten toepast in uw bouwpraktijk. De milieuwinst van elk product of dienst valt of staat namelijk met het ontwerp en de uitvoering en later het onderhoud en de herbruikbaarheid.

Pak daarom de handschoen op, en laten we samen versnellen naar een circulaire economie in Nederland.

LITERATUURLIJST

Duurzaam interieur

- <https://www.dgbc.nl/tools/insideinside-voor-duurzaam-interieur-8>
- <https://www.ahrend.com/nl/mvo/onze-circulaire-aanpak/>
- <https://www.insideinside.nl>
- <https://www.gispen.com/nl/circulaire-economie>

Keuken als dienst

- <https://www.bribus.nl/nieuws/bericht/2019/02/01/de-circulaire-keuken-van-de-tu-delft-en-bribus>
- <https://www.tudelft.nl/2018/tu-delft/tu-delft-ontwerpt-milieuvriendelijke-keuken-voor-het-leven/>

Plaatmateriaal uit afval

- <http://www.compakboard.eu>
- <https://www.duurzaambedrijfsleven.nl/recycling/10735/ketenpartijen-maken-plaatmateriaal-uit-rietafval-mogelijk>
- <https://ecoboardinternational.com>
- <https://ecorglobal.com>

Hergebruikte houten vloer

- www.herso.nl
- www.oudeplank.nl
- <https://circl.nl>

Circulaire vloerafwerking

- <https://www.forbo.com/corporate/en-gl/>

Meubels als dienst

- <https://www.sprout.nl/artikel/e-steps-blijken-helemaal-niet-milieuvriendelijk-te-zijn>
- <https://www.opnieuw.nl/>
- <https://www.desko.nl/>
- <https://www.ahrend.com/nl/services/furniture-as-a-service/>

Badkamer in een dag

- <https://www.hemubo.nl/project/badkamer-in-een-dag/>

Circulaire tegels

- <https://www.mosa.com/nl-nl>

Demontabele binnenwand

- <https://www.flexiwall.nl/verplaatsbare-wanden/>
- <https://www.sepawand.nl/>
- <https://www.quickpanell.com/>
- <https://www.knauf.nl/knauf-circulaire-bouwsystemen>
- <https://intermontage.nl/producten/systeemwanden/glazen-systeemwand/>

Licht als dienst

- <https://www.lighting.philips.nl/systemen/aanbod-van-pakketten/winkels-en-horeca/light-as-a-service-retail>
- https://images.philips.com/is/content/PhilipsConsumer/PDFDownloads/Netherlands/ODLI20170605_001-UPD-nl_NL-Light_as_a_Service_Retail_Brochure_NL.pdf

Geïntegreerde installatie

- Vakblad warmtepompen. (2018, 24 juli). Ruim aanbod aan alles-in-één warmtepompunits.
- <https://www.vakbladwarmtepompen.nl/markt/nieuws/2018/07/ruim-aanbod-aan-alles-in-een-warmtepompunits-10118>
- <https://www.brinkclimatesystems.nl/nl-nl/nieuws/2017/factory-zero-de-eerste-serie-energiemodules-icem>
- <https://www.nathan.nl/oplossingen/nathan-energiemodule/>
- <https://www.aalbers.com/diensten/atech-gasloos-concept/atech-energiemodule>

Klimaatinstallatie als dienst

- "ESCo voor wederzijds voordeel en gratis energiebesparing"; Agentschap NL; Utrecht, januari 2013.
- <https://www.rau.eu/portfolio/liander/>

Product voor waterrecycling

- Hydraloop.(2019, 21 maart) Hydraloop; innovatief, gecertificeerd en smart in-huis waterrecycling systeem. <https://www.buildingholland.nl/partnernieuws/20190321-hydraloop-innovatief-gecertificeerd-en-smart-in-huis-waterrecycling-systeem>
- <https://www.hydraloop.com/products>
- Intewa.(2016, september) Weekend house in the black forest.
- https://www.intewa.de/fileadmin/user_upload/documents/Referenzen/DE_AL_Weekend_house_in_the_Black_Forest.pdf
- <https://cleanawater.com.au/>

Lift als dienst

- <https://www.mitsubishi-liften.nl/m-use/>
- <https://www.mitsubishi-liften.nl/news-tags/m-use/>

Kruislaaghout

- <https://www.dearchitect.nl/techniek/nieuws/2019/03/noorse-toren-grijpt-wereldrecord-houten-hoogbouw-101207894>
- <https://www.archdaily.com/893442/cross-laminated-timber-clt-what-it-is-and-how-to-use-it>
-

Tweede leven cement

- <https://freement.nl/home/>
- <https://www.slimbreker.nl/>
- <http://www.bouwcirculair.nl/nieuws/030818/freement-nieuw-cement-uit-oud-beton?qs=erasmushttp%20www%20groeneffect%20nl%20project%20121217%20enorme%20daktuin%20voor%20nieuwbouw%20erasmus%20mc>

Modulaire staalskeletten

- <http://skellet.com/en/home-2/>
- <http://www.conxtech.com/>
- http://www.skellet.nl/wp-content/uploads/2017/02/Skellet_brochure_NL.pdf
- <http://www.c2c-centre.com/product/building-supply-materials/conxl-and-conxr>

Flexibele vloersystemen

- https://gratis-publicaties.bouwenmetstaal.nl/pdf/_serve.lasso?p=pdf&n=Duurzame%20stalen%20vloersystemen-1.pdf&pub=158-1.pdf
- <https://www.cepezed.nl/projects/149-ides-vloer>
- <https://www.slimlinebuildings.com/slimline-concept.php>

Circulaire kanaalplaatvloer

- <https://vbi.nl/>

Demontabele gevelsteen

- <https://www.daasbaksteen.nl/>
- www.facadeclick.be
- Een verkenning van de milieu-impact van circulair bouwen in de woning- en utiliteitsbouw, 2017, TNO

Verduurzaamd zachthout

- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0263822318334263>
- <https://www.thermowood.fi/>
- <https://www.accoya.com/nl/>

Calostat

- <https://www.calostat.com>

- <https://www.calostat.com/product/aerosil/downloads/calostat-epd-english.pdf>
- https://static.rockwool.com/globalassets/rockwool-es/herramientas/certificados/daps/ROCKWOOL_DAP-RW-Europa.pdf

Secundaire isolatie

- www.isofloc.com
- www.everuse.com
- https://www.eco-bouwmaterialen.nl/isolatiematerialen-natuurlijk-duurzaam-ecologisch/geluidsisolatie?gclid=EAlaQobChMI9eqTzZ-c5QIVCeh3Ch1sHgG8EAAYAAEgLdd_D_BwE

Biobased isolatie

- <https://www.thermo-natur.de/>
- <https://www.isovlas.nl/>
- <https://www.xn--dmmjute-5wa.at/>

Kozijn uit sloophout

- <https://www.velux.nl/producten/velux-dakraam/velux-dakraam-van-reclaimed-hout>
- <https://www.velux.nl/ons-bedrijf/maatschappelijk-verantwoord-ondernemen/nederlandse-initiatieven>
- <https://www.velux.nl/ons-bedrijf/maatschappelijk-verantwoord-ondernemen/nederlandse-initiatieven>

Gevel als dienst

- <https://www.gevelbouw.info/artikel/de-integrale-gevel-als-een-service/>
- Afbeeldingen: VMRG

Circulair kozijn

- <https://www.trebbe.nl/nieuws/spectaculair-circulair/>
- <https://www.westerveld-nederlof.nl/producten/houten-kozijnen>

Groene gevel

- www.copijn.nl
- www.wallflore.nl
- www.sempergreen.com
- www.soundlessacoustics.com
- www.modulogreen.com

Blauwgroen dak

- <https://www.rooftoprevolution.nl/water-op-groene-daken/>
- <https://www.rooftoprevolution.nl/water-op-groene-daken/>
- Eco-friendly and green roof by Couvreur Dubuc

Gerecycled bitumendak

- <https://citumen.nl>
- <https://www.dakenmilieu.nl>
- <http://www.brn.nl/>
- <https://www.bouwwereld.nl/producten/citumen-circulaire-bitumen-dakbedekking/>
- Wald1siedel. (2016, 14 oktober). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bitumen-Schwei%C3%9FbahnenFl%C3%A4mmenAufbringen_12.jpg

Roostergoed groen dak

- <http://www.blauwdak.nl/>
- komieuitrotterdamdan. (2018, 18 oktober) *Vochtige doekjes, tampons en condooms uit wc worden groen dak.*
- <https://komieuitrotterdamdan.nu/2018/10/18/vochtige-doekjes-tampons-en-condooms-uit-wc-worden-groen-dak/>
- <https://radmat.com/category/product-data/blue-roof/>

Marktplaats secundaire materialen

- <https://bouwkringloop.repurpose.nl/>
- Jongert, J. (2016, 06 januari). *Oogstkaart: de marktplaats voor professionele upcyclers.*
- <https://www.circulairondernemen.nl/oplossingen/de-marktplaats-voor-professionele-upcyclers>
- <https://www.oogstkaart.nl/>
- <https://bouwkringloop.repurpose.nl/>

Modulaire woningen

- <https://www.sustainerhomes.nl/concept/>
- <http://bilt.info>
- <https://www.snelwoning.nl>
- <https://www.optimaat.nl>
- <https://www.heijmans.nl/en/heijmans-one/>

Biobased straatinrichting

- *Producten van Bio Bound. (z.d.). Geraadpleegd op 25 september 2019, van <https://biobound.nl/producten/>*
- *HR Groep. (z.d.). Bamboe verkeersborden. Geraadpleegd op 25 september 2019, van https://www.hrgroep.nl/Expertises/Bamboe_verkeersborden.html*
- <https://biobound.nl/producten/>
- https://www.hrgroep.nl/Expertises/Bamboe_verkeersborden.html

Biobased infrastructuur

- <https://www.accoya.com/>

Plastic straat

- *KWS. (z.d.). A revolution in building roads. Geraadpleegd op 25 september 2019, van <https://www.plasticroad.eu/en/>*
- <https://www.plasticroad.eu/en/>
- *KWS. (z.d.-b). Construction of 2nd PlasticRoad bicycle path in Overijssel starts. Geraadpleegd op 25 september 2019, van <https://www.plasticroad.eu/en/construction-of-2nd-plasticroad-bicycle-path-in-overijssel-starts/>*